

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007

ANKARA

Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yeni Yüzyılı

The Abolishment of The Bektashi Convents (1826) and
the New Century of The Bektashi

Fahri MADEN

ÖZET

1826 yılında Sultan II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılan Yeniçerilikle birlikte, onlarla bağlantılı oldukları gerekçesiyle Bektaşî tarikatı da yasaklanmıştı. Fakat XIX. asrın ortalarından itibaren yeniden faaliyete geçip, özellikle üst düzey sınıflar içerisinde taraftar kazanmaya başlamışlardı. Bu çalışmanın amacı, Bektaşî Tarikatı ile Osmanlı devlet yönetimi arasındaki ilişkiyi, Bektaşî Tarikatı'nın yasaklanmasını, tarikatın yasaklanmasından sonraki dönemlerde Bektaşî tekkeleri ile Osmanlı devlet yönetimi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu sebeple yazılı kaynaklar ve Osmanlı arşiv kayıtlarından faydalanılarak her iki kurum arasındaki ilişki ortaya konulmuş, ardından da Osmanlı Devleti'nin Bektaşîlere karşı aldığı tedbirler ve uyguladığı cezai müeyyideler hakkında bilgiler verilmiştir. Neticede Bektaşî Tarikatı'nın kapatılma olayında dinî etkiden çok siyasî etkinin baskın olduğu, tarikat yasaklandıktan sonra sıkı bir takibata maruz bırakılmasına rağmen Bektaşîlerin varlıklarını sürdürebilmek amacıyla "takiyye" yaptıkları, yeraltına çekilip diğer tarikatların içine sızdıkları, üst düzey Osmanlı bürokratik kadrolarında yer bulmaya çalıştıkları, muhalif siyasal unsurlarla ilişki geliştirdikleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Yeniçeri, Vak'a-i Hayriye, Bektaşîlik.

ABSTRACT

The massacre of the Janissaries by Mahmud II, in 1826, was however followed by persecution of the Bektashi order. Soon they recovered from their consternation and by the middle of the nineteenth century Bektashiism was not only widespread, but finding influence in high places as well. The purpose of this study is to bring up the relations between the Bektasi Tariqat and the Ottoman government, that Bektasi Tariqat was forbidden and the relation between the Bektasi lodges and the Ottoman government in the terms after that Tariqat was forbidden. Some written documents and some archives are largely benefited during the study. As a result, the relation between these two institutions is shown and some details are given about the penalties, which Ottoman Empire imposed on the Bektashi Lodges. By the result of the study, it has been arrived that the political causes were dominant more than the religious causes in the event that the Bektasi Tariqat was abolished, the Bektasis got active secretly to continue their existence, although they faced a hard supervision after the prohibition, concealed themselves, went into the other tariqats secretly, tried to find employment at upper level of Otoman ureaucracy, contacted with opponent political person or groups.

Key Words: XIX. Centruy, Janissary, The auspicious Event, Bektashi.

GİRİŞ

19. yüzyılın tarikatlar tarihi açısından meydana gelen en önemli olayı, Bektaşî tarikatının faaliyetlerinin durdurulmasıdır. 1826 yılındaki bu ilga olayı en az dört asırlık bir kültür ve sosyal yardımlaşma ocağına tarihten kazınma tehlikesi yaşatmıştır. Günümüzün tartışılan konularından biri olarak ilga olayı ve sonrası yaşananlar tartışıldıkça, Alevîlik-Bektaşîlik meselesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1826 sonrası Bektaşîliğin “üçüncü dönemi” olarak adlandırılmıştır (Birge, 1991: 92). Yeniçeriliğin lağvedilip Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonra, Bektaşî babalarının bazıları idam edilmiş, bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir. Bektaşî şeyhlerinin yerine tekkelere diğer tarikatlardan şeyhler tayin edilmiştir. Bu arada Bektaşîlikle suçlanarak haksız yere cezalandırılanlar da olmuştur. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli tekkesi dışında kalan tekkelere emlakleriyle birlikte el konulmuş, son altmış yılda inşa edilen tekkelerin yıkılması emredilmiştir. Bir kısmı cami, mescit ya da medreseye çevrilmiştir.

Yasaklı dönemde kendisine merkez olarak Arnavutluk’u seçen Bektaşîlik, Tanzimat sonrası 1849–1869 yıllarında toparlanma sürecine girmiş, 1908’de Meşrutiyetin ilanından sonra gücünü artırmıştır. Zaten Mısır’dan Arnavutluk’a kadar geniş bir alanda tekkeleri bulunan bir tarikatı İstanbul’dan verilen bir fetva ile hemen kapatılmasının pek kolay bir şey olmayacağı dile getirilmiştir. Bunun için devlet zaman zaman sert ve kararlı tedbirler almak zorunda kalmıştır.

1826 sonrası yasaklı yılları Bektaşîliğin geçirdiği en önemli ve hassas dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. “Diğer tarikatlardan farklı olarak Bektaşîlik, en faal dönemini yaşarken 1826 yılında çok ağır bir darbe yemiştir ve sahip olduğu bir kısım maddî değerlerden mahrum bırakılmıştır. Benzer bir darbeyi, o kadar sert olmasa da, yaklaşık yüz yıl sonra, bu kez diğer tarikatlarla birlikte tekrar yaşamışlardır. Bu iki olay Bektaşîler’e ait pek çok kültürel özelliği haiz eserin yok olmasının başlıca sebebidir. İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı Bektaşîler hakkında araştırma yapıp ortaya tatmin edici sonuçlar koymak oldukça zor görünmektedir.” (Çift, 2001: 237) Ocak’ın ifadesiyle “...Alevîlik ve Bektaşî meselesi, yeterli bilimsel hazırlığa sahip, ön yargısız gerçek bilim adamlarını ve araştırmacılarını beklemektedir.” (Ocak, 1996: 12)

Bu dönemin aydınlatılması için yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bir defa, 1826 tarihi, tarikatın çöküşünü göstermekten uzaktır. Tersine bu tarihten itibaren tarikat yeni bir gelişme içine girecektir ve oynayacağı rol de, geçmişte oynadığından daha az önemli olmayacaktır. Yeniçeri desteğinden mahrum olmakla birlikte tarikat uzun yılların neticesi eski gücüne ulaşacaktır. Reformlara gidilmesini savunan ilerici çevrelere yaklaşarak, önce Genç Osmanlılarla, sonra da Jön Türklerle işbirliği yapacaklardır. Bektaşîlerin bu yasaklılık döneminde Jön Türkler ile münasebette bulunmalarını, mason localarıyla iş birliğine girmeleri

izleyecektir. İlga sonrası Bektaşî şeyhlerinin bu localara kaydolarak siyasi düşüncelerinin değişmesi, bu konunun önemini artırmaktadır. Ayrıca günümüz meselelerinin XIX. yüzyıldan büyük oranda etkiler taşıması önce bu döneme eğilmemize sebep olmuştur.

Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)

İlk bakışta kapatılma olayının Yeniçeri Ocağı'ndan kaynaklandığı açıktır. Yani tekkelerin kapatılmasının ilk adımda sebebi Yeniçeri Ocağı ile olan münasebetleridir (İlgürel, 1986: 395). Yeniçeri-Bektaşî münasebetlerine Birge temas etmiştir. Birge'ye göre Yeniçerilerin Bektaşî yoluna yalnızca biçimsel bir bağlılıkları söz konusu değildir. Bektaşîlik'in teoloji ve mistikliği hatta Bektaşî şairleri tarafından da kullanılan konuşma şekilleri Yeniçeri düzeninin biçim ve törenlerine girmiştir (Birge, 1991: 86).

Bu asker ocağına "Hacı Bektaş Ocağı", "Ocağ-ı Bektâşîyân" denilmesi, yeniçerilerin de "Taife-i Bektâşîyân", "Gürûh-ı Bektâşîye", "Zümre-i Bektâşîyân", "Düdmânı Bektâşîyân", "Ağayân-ı Bektâşîyân" gibi isimlerle anılması, Ocak'taki derece ve terfi silsilesine "silsile-i tarîk-i Bektâşîyân" denilmesi ve Ocak ağaları hakkında da "sanadî-i Bektâşîyân", "riçâl-i dudmân-ı Bektâşîye" tabirlerinin kullanılması bir yana, Yeniçeri Ocağı'yla birlikte kapatılması münasebetini Karal'ın şu cümlelerle özetlemesi dikkate değerdir: "Bektaşîler Yeniçeriler gibi her türlü yeniliğe düşmandılar. Bu itibarla yeniçeriler, isyanlarında her zaman onlarla fikir işbirliği yaparlardı. Bektaşîler halkın aşağı sınıflarıyla temasta oldukları için, Yeniçeri ocağının kaldırılmasını bu sınıflar arasında kötü gösterebilirlerdi...". (Karal, 1994: 156). Başka bir ilişkilendirme şöyledir: "Yeniçerilerin son devrinde, Ocağın bir haşarat yatağı olduğu devirde Bektaşî babaları ve canlarının da onlara ayak uydurdıkları muhakkaktır (Koçu, 1961: 2444).

Son ayaklanmada olduğu gibi daha önce Alemdar Mustafa Paşa vak'asında da, Bektaşî babalarının Ocağı teşcîde büyük gayretleri olduğu ifade edilmiştir (Uzunçarşılı, 1984: 566). Ancak ilerleyen zamanda ilga olayının değişik sebepleri ortaya atılmıştır. Daha açık bir ifadeyle Bektaşîliğin ilga sebebi olarak "zındıklık ve mülhîdlik", "şer'-i şerîfe münâflık", "rafz ve ilhâd", "hülefâ-i râşîdîn hazerâ-tına zebandırâzlık", "sâde-dil olan bir takım ehl-i îmânı râh-ı dalâlete saptırma" gösterilmiştir (Esad Efendi, 1243: 213)¹. Zira 1826 sonrası Bektaşîyim demenin

¹ II. Mahmud devrinde Bektaşîlere en amansız hücumda bulunan kalem sahibi, Vak'a-i Hayriye üzerine "Üss-i Zafer" adı ile bir tarihçe yazmış olan vak'anüvis Sahhaflar Şeyhizâde Esad Efendi'dir. Bu zat, daha Bektaşî takibi başlamadan düşmanlığını şu kıt'a ile açığa vurmuştur: "Yeniçeri tâife-i bâğiyesi şerrinden/ Hamd ola eyledi Hak devleti İslamı emin/ Dileriz kim ide Bektaşîleri berkeşte/ Birisi düşmeni devlet birisi düşmeni din" Bkz: R. Ekrem Koçu, "Bektaşîler Bektaşî Tekkeleri", İstanbul Ansiklopedisi, V, İstanbul 1961, s. 2447; Üss-i Zafer sahibi Bektaşî tekkeleri ile ilgili iddialarını "helâlarında zuhur eden testilerin ağzına nezubillahi teala Mushaf-ı şerif evrakını tıkaç yaptıklarını hedmine memur olanlar görüp haber vermişlerdir" diyerek daha ileri boyutlara taşır. Mustafa Nuri Paşa, Esad Efendi'nin eserinde olayları "birin yanına beş katarak" anlattığını belirtir. Yazar eserin amacının yeniçeriler hakkında "herkeste bir tiksinti uyandırmak" ol-

yasak, Bektaşiler lehine konuşmanın suç ve Bektaşileri karalamanın ise serbest olduğu bir dönemdir (Sezgin, 1998: 106).

Oysa devlet Bektaşilikle değil Yeniçerilikle hesaplaşmak istemektedir. Bektaşiler Yeniçeri ocağının bütün günah ve veballerini omuzlamak zorunda kalmışlardır. Ocak-saltanat mücadelesinde saltanat yerine ocağın yanında yer aldıkları için kapatılmışlardır. Başlangıçta Bektaşiler bir devlet kurumu olan yeniçeriliği desteklediklerinden bir tür devlet taraftarıydılar. Oysa dengelerin değişmesi Bektaşileri ters tarafa itmiştir (Soyyer, 2005a: 58). Bektaşî tarikatının yasaklanması hakkında fetva kurumundan çok siyasi kurumlardan emirlerin çıkması, bu yasağın siyasi niteliğinin ağırlıkta olduğunu göstermektedir. Siyasi erk yasağı meşrulaştırmak amacıyla gerektiğinde fetva makamına başvurmuştur.

Yeniçeri ocağı mensubu çok sayıda öldürülme hadisesi yaşanırken, Bektaşî tarikatına mensup sadece belirli ve az sayıda kişi idamla cezalandırılmışlar, illa ceza verilmesi düşünülenler ise sürgün tedbiriyle bertaraf edilmişlerdir. Bu da Bektaşîliğin kaldırılmasının ihtiyati bir tedbir olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Sadrazam Selim Paşa'nın Şeyhülislam Kadızade Tahir Efendi'nin musamahalı davrandığını bildirerek, bu hususta uyarılmasını istemesi dikkat çekicidir. Lütfi, Tarihi'nde tarikat temsilcileri ve Şeyhülislam'ın Bektaşîliğin yasaklanmasından yana tavır takınmadıkları, idare-i maslahat yolunu tuttukları kaydetmektedir (Yücer, 2003: 468, 517)². Sadrazam Paşa'nın bu isteğine II. Mahmud tarafından "Efendi da'imizin bu kere dahi gevşek tutacağını anlar isen ne vecihle sıkıştırılması lazım geleceğini yine takririnle iş'ar edesin" sözleriyle mukabelede bulunuyordu (Lütfi, 1984: 170). Ayrıca el konulan Bektaşî tekkeleri mallarının yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusu masraflarına tahsis kılınmış olması, ilga olmasının başa bir yönünü izah etmektedir³.

duğunu da ilave eder (Mustafa Nuri Paşa, 1979: 309). Ancak benzer isnadların yer aldığı metinler için bkz: "...ba'zı rafz ve ilhâd Hâcî Bektâş Velî hazretlerine mensibiyet da'vâsıyla iftirâ-yı mahz olmak üzere bir tâkım nesnelere isnâd ederek şer'-i şerîfe münâfî..." (Bursa Şer'îye Sicili, Nr.B.317, 1242: 6); "zamâne Bektâşîliği yoluna saparak şer'-i şerîfe münâfî ve mugâyir... ve terk-i salât ve salavat ve rafz ve ilhâd misillü şenâ'at ile..." (BOA, Mühimme Defteri, Nr.242, Hüküm 399, 1241: 126).

2 Bazı şeyhlerin "o taife ile görüşmemiz yoktur, bu yüzden hallerini bilmeyiz" şeklinde fikir beyan etmeleri bu hususu haklı çıkarır niteliktedir (Esad Efendi, 1243: 208; Ahmed Cevdet Paşa, 1284: 81-182).

3 Bu konuda BOA, MAD, Nr. 8252, 9771'de bir hayli bilgi ve kayıt mevcuttur. Ayrıca "Anadolu ve Rumilinde vâki 'bi'l-cümle Bektâşî tekâyâ ve zevâyânın merbût emlak ve arâzinin cânib-i mîrîden zabtıyla mu'accelât ve hasilât vâkî'alarının 'asâkir-i mansûre masârîfâtına tahsisine..." (BOA, C.ML., 27/1285, 5 Cemaziyelevvel 1250) kaydı zikre değer. İlave olarak Anadolu ve Rumeli'de yaklaşık 300 Bektaşî tekkesinin mallarının müsâdere edildiğini göz önüne aldığımızda, ortaya çıkan gelirin oldukça yüksek olduğu kesindir. Elde edilen bu parayı, yeni kurulan ordunun masraflarına tahsis edildiğini düşünürsek, ordunun kurulmasının maddi sıkıntı vermediği anlaşılabilir (Ayar, 1998: 81). Faaliyetlerinin askıya alınmasında tarikatın iktisadi gücünün bir etken olduğu düşünülmüştür (Soyyer, 1999: 94). Ancak tekkelerin geride kalan mallarından pek fazla gelir elde edilemediğini savunan da olmuştur (Faroqî, 2003: 190-191).

Bu izahların neticesinde Bektaşîliğin ilgasının, Yeniçerilerle münasebeti dolayısıyla siyasî bir durum arz ettiği görülmektedir. Ancak Bektaşîliğin yasaklanması sonrası sebepler aranmaya devam edilmiştir. Bu defa daha çok Yeniçerilik ile birlikte zamanla bozuldukları, şeriat dairesinden de uzaklaştıkları üzerinde durulmuştur. Bu görüşler Osmanlı resmî evrâkında ve bazı yazarların eserlerinde belirse de Bektaşîlik, daha kuruluş yıllarından beri gayri sünnî bir tarikat olmuş, şer'î sınırlardan dışarı çıkması son dönemlerde olmamıştır. "...Bektaşîlik bu heterodoks yapısına rağmen, başlangıçtan beri Osmanlı yönetimi ile barışık olup (1826'ya kadar) onun tarafından gözetilip kollanmıştır... Bektaşîlik daha teşekkül döneminden itibaren, 1826'ya gelinceye dek asla bir muhalefet ve başkaldırı ideolojisi olmamış, sürekli Osmanlı merkezî yönetiminin yanında yer alıp onun sağladığı imkânlardan Mevlevilikle atbaşı yararlanmıştır." (Ocak, 1996: 20, 216)

O halde ilga sebebi dinî ise çizgisi hep bilinen Bektaşîliğin yasaklanması neden 1826'lara kadar gecikmiştir? Şeriata uymayan davranışları vardı da niçin Yeniçeriliğin ilgasına kadar beklenmiştir? Abu Manneh'in yaklaşımını dikkate alacak olursak tekkelerin kapatılmasında Nakşibendî tarikatının önemli bir rolü vardır. Nakşibendîler, o dönemde II. Mahmud'un çevresinde yer almışlar, devlet üzerindeki etkilerini artırmışlardır. Merkez tekke dâhil Bektaşî tekkelerinin Nakşibendî-Müceddidî tarikatına devredilmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. (Manneh, 1999: 113-126). Hatta Manneh'e göre Bektaşîliğin kapatılmasında uygun ortamı Yunan ihtilali hazırlamıştır. Yunanlıların Türklere yaptıkları zulümler Bektaşîliğin gayr-ı Müslimlere karşı olan liberal ve hoşgörülü tavırlarını anlamsız kılmış, Nakşibendîlerin katı tutumlarını ise haklı çıkarmıştır. (Manneh, 1999: 123, 126)

Bektaşî Tarikatı'nın kapatılması kararı 2 Zilhicce 1241 (M. 8 Temmuz 1826) cumartesi günü Topkapı Sarayında Ağalar Camiinde toplanan bir meclisde verilmiştir. II. Mahmud'un kafes arkasından izlediği ve Şeyhülislam Kadızade Tahir Efendi'nin başkanlığında ki bu toplantıya Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile çeşitli tarikat temsilcileri de katılmışlardır⁴. Bu tarikat temsilcileri, Yahya Efendi Tekkesi şeyhi Hafız Efendi, İdrisköşkü Tekkesi şeyhi Balmumcu Mustafa Efendi, Galata Mevlevihanesi şeyhi Kudretullah Dede, Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Kadri Dede, Kocamustafapaşa Tekkesi şeyhi Şikarizade Ahmed Efendi, Merkez Efendi Tekkesi şeyhi Ahmed Efendi, Nasühi Tekkesi şeyhi Şemseddin Efendi, Hüdayi Tekkesi şeyhi Abdurrahman Nesib Efendi, Bandırmalı Tekkesi şeyhi Mehmed Galib Efendidir. Koçu, Beşiktaş Mevlevihanesi'nden Ali Efendi ve

4 "... dünkü gün câmi'-i şerifde semâhatlü Şeyhülislâm Efendi ve sâbık u esbâk şuyûh-ı islâm ve sudûr-ı kirâm dersi'âm efendiler dâ'ileri ve erbâb-ı şûrâ kulları ve celb olunan Celvetî ve Nakşibendî ve sâir ba'zı tarik-i aliyye meşâyihî dâ'ileri hâzır oldukları hâlde akd olunan meclîsde ..."
BOA, HAT, Nr.17351.

Sa'diyye'den Kovacı Şeyhi Emin Efendi'nin de toplantıya katıldığını söylemektedir. (Esad Efendi, 1243: 207-208; Ahmed Cevdet Paşa, 1284: 181; Koçu, 1961: 2445-46). Bu toplantıda "alınan karar gereğince geçmiş yıldıan fazla olan tekkeler turuk-u saire meşihatına devredilirken, altmış yıldan az olanların yıkılması" kararı alınmıştı⁵. Sürgün tedbiri alınanların "makarrı ulema" olan mahallere nefyedilmeleri ve bunlara ait tekkelerin vakıfların zapt olunup, tekkelerden kabiliyetli olanlarının cami⁶, medrese ve mekteb haline konulup diğerlerinin yıktırılması emrediliyordu. (Yücer, 2003: 468) Ayrıca tekkelerin mal varlıklarına da el konuluyordu⁷. Geçmiş yıldıan fazla olan (H. 1181, M. 1767) tekkelerin Nakşibendî⁸, Rufai⁹, Kadiri, Halvetî gibi diğer tarikatlara devredildiği, diğerlerinin ise yıkıldığı veya kapatıldığı anlaşılmaktadır¹⁰. Tekkelerin sadece Nakşilere verilmeyişi önemlidir.

Kapatılma kararı uygulamaya konulduktan sonra Yeniçeri ayaklanmasına katılarak halkı saraya karşı kışkırtan Es'ad Baba, Yedi Kule Dergâhı şeyhi Hüseyin Ba-

- 5 Meşâyih Meclisi'nin Bektaşiler ve Bektaşî tekkeleri hakkında aldığı kararlardan sonra II. Mahmud'un bir ferman yayınladığı ve alınan kararların uygulanmasına geçildiği bilinmektedir (Esad Efendi, 1243: 213-221). Bu fermanı diğerleri izlemiştir. "Benim vezirim bu def 'aki fesâdın menşe'i Bektaşiler olmak hasebiyle gerek İstanbul ve gerek Üsküdar ve sâ'ir mahallerde olan Bektaşilerin... bigaraz erbâb-ı vukûfdan gereği gibi taharrî ve tahkikiyle yegân yegân ahvâl ve keyfiyetleri gadr ve himâyeden 'ârî vechile hârice çıkarılarak..." BOA, HAT, 290/17383, H. 29 Zilhicce 1241; "Anadolu ve Rumelide kâ'in Bektaşî tekyeleri şeyh ver dervişlerinin hâlleri tashîh ve tedkik olunarak... tekyeler bulunduğu memlekette bundan böyle câmi ' ve mescid veyâhud mekteb ve medrese ittihâz olunmak..." Bursa Şer'iye Sicili, Nr.B.317, H.1242, s.36; "mülknâme-i hümâyün yazıla ki Anadolu ve Rumeli câniblerinde ma 'lûm bi'l-cümle Bektaşî tekâyâ ve zevâyâ mahalleri ikâ olunarak mâ 'adâ mahallerinin hedmiyle...bi'l-cümle emlaklarının cânib-i mîrîden zabtıyla..." BOA, Ali Emiri, Nr.9950; "Çirmen mutasarrıfına Ta'ife-i Bektaşiyenin beynü'l-enâm zuhûra gelen genâ 'ât cihetiyle ber muktezâ-yi şer '-i şerîf dersa 'âdetde haklarında icrâ olunan mu'âmelenin taşrada dahi istihsâl olunması muktezâ-yi irâde-i 'aliyyeden olduğuna ..." BOA, Ayniyat, Nr.325, s.82;
- 6 Kandiye haricindeki Bektaşî tekkesi Girid köylerinde cami olmadığından camiye çevrilmesi istenmiştir. BOA, HAT, 293/17474 B, 7 Zilkade 1242.
- 7 "Anadolu ve Rumeli câniblerinde kâ'in bi'l-cümle Bektaşî tekâyâ ve zevâyâların derûnlarında olan mulhid Bektaşîlerin tard ve teb'idiyle fakat türbe mahalleri var ise ibkâ olunarak mâ'adâ mahallerinin hedmiyle kâffe-i emvâl ve eşyâ ve emlaklerinin cânib-i mîrî için zabt ve taharrî husûsunda..." (BOA, C.EV., 268/13680, 29 Safer 1243); Yıkıtılan ya da el konulan tekkelerin geride bıraktığı emlak ve eşyalarının akıbeti için şu arşiv kayıtlarına bakılmalıdır: BOA, HAT, 292/17411, 17 Zilhicce 1241; HAT, 293/17438 C, 15 Muharrem 1243; C.EV., 431/21839, 29 Rebiülahır 1244; C.ML., 91/4125, 5 Muharrem 1248; C.ML., 213/8783, 2 Receb 1251; C.EV., 166/8263, 29 Zilhicce 1255.
- 8 Merkez asitane olan Hacı Bektaş Zaviyesi'ne Nakşibendî şeyhi Mehmed Saîd Efendi görevlendirilmiştir. BOA, HAT, 553/27362; BOA, Cevdet Evkaf, Nr.10776; Bektaşî tekkelerine atanan Nakşî şeyhler için bkz: Ayar, a.g.e, 53-55.
- 9 Bektaşî tekkelerinin genelde Nakşilere verildiği ma'um olmakla birlikte bir kısmı zamanla diğer tarikatların eline geçmiştir. Tırhala'da kapanmış olan Bektaşî harâ'ahlarından Şişko Mehmed Efendi zaviyesi 1853 yılında Rifai tarikatından Gazi Ali Baba'ya verilmiştir. BOA, HR.MKT., 64/47, H.28 Zilhicce 1269; BOA, A.MKT.MVL., 66/61, H. 19 Safer 1270.
- 10 Devredilen, yıkılan ve kapatılan tekkeler için (Yücer, 2003: 469; Esad Efendi, 1243: 211; A. Rifki, 1326: 129-131; Birge, 1991: 88-91; Hasluck, 1928: 2; Ahmed Cevdet Paşa, 1284: 238).

ba; Kıncı Salih Baba ve İstanbulağasızde Ahmed Baba gibi kişiler idam edildi. Postnişinlik yapanlar ise yakın çevresiyle birlikte Kayseri, Birgi, Hadim, Amasya, Tire gibi uleması bol bölgelere sürgünle cezalandırıldılar. Sürgünler şöyledir: "...Rumelihisarı Şehidlik Tekkesinden Mahmud Baba yedi dervişle birlikte Kayseriye Üsküdar, Öküz limanı Tekkesi'nden Ahmed Baba iki müridiyle Hadim; Kazlıçeşme Tekkesi'nden Hüseyin Baba iki müridiyle Hadim'e; O dönemde İstanbul'daki Hacı Bektaş vekili olan Karaağaç Tekkesi şeyhi İbrahim Baba sekiz dervişle birlikte Ödemiş ve Birgi'ye; Südlüce (Bademli) Tekkesi'nden Mustafa Baba üç dervişle birlikte Ödemiş ve Birgi'ye; Eyüp Karyağdı Baba Tekkesi'nde bulunan Mustafa Baba üç dervişle beraber Birgi'ye; Karaağaç Tekkesi'nde mis-Mir olan Yüsuf Baba Amasya'ya ve yine mis fir olan Antepli Mustafa Baba Manisa-Güzelhisar'a, Kıncı'nın kardeşi Mehmed Baba Tire'ye; Çamlıca Tekkesi'nden Mehmed Baba, İzmir -Tire'ye; Merdivenköy-Şahkulu Sultan Tekkesi'nden Ahir Mehmed Baba dört dervişle İzmir Tire'ye; Üsküdar-Ksımağa Mahallesi'nde ki Mürüvvet Baba Tekkesi'nden Mustafa Baba, dervişleriyle Tire'ye, Hacı Bektaş Hankı şeyhi Hamdullah Efendi kapatma kararından iki yıl sonra iç karışıklıklar nedeniyle olsa gerek ki 23 Cemzîyelahir 1243/6 Haziran 1828 tarihli fermanla Antalya'ya sürgün edilmiş, on üç yıllık sürgün hayatından sonra ancak 1256/1840'da Halep Valisi Es'ad Paşa'nın aracı olmasıyla sonra "uhdesine şeyhlik tevcih edilmemek" şartıyla sürgün yeri Amasya'ya tevcih edilmiştir." (Yücer, 2003: 469-470). Yine Hacı Bektaş Veli Tekkesi yıkılmaktan ya da el konulmaktan kurtulmuştur. Yalnız tekke Nakşibendî tarikatına devredilmiştir. Tekkedeki 24 dervişten sadece sekizi sürgüne yollanmış, diğerleri ise Nakşibendîliği kabul ederek yerlerinde kalmıştır (Goodwin, 1997: 248).

Bektaşilerin sürgünü Keçecizâde İzzet Molla'ya şu kıt'ayı ilham etmiştir:

Dûdmânı yezîdiyan söndü
Canları varsa birbirin korusun
Ağalar eyledi cahîme sefer
Çaldı Bektaşiler de göç korusun (Koçu, 1961: 2447)

İdam ve sürgünlerin peşini Bektaşî tekkelerindeki baba ve müridlerin ahvalini tahkik için memurlar görevlendirilmesi izlemiştir. Anadolu tarafına baş muhâsebe ketebesinden Mehmed Sa'id Efendi¹¹, Esbak Cebecibaşı Ali Ağa, ulemadan Çerkeşli Mehmed Efendi; Rumeli tarafına sabık mirahur-ı evvel Ali Bey, ulemadan Pirlepeli Ahmed Efendi tayin edilmiştir. (Uzunçarşılı, 1984: 572).

¹¹ "Anadolu taraflarında vâki Bektaşî tekyeleri tesviyesine cânib-i şer '-i enverden müvellâ nasb ve ta 'yîn olunub elyevm Kûtahya cânibinde olan müderrîsinden Çerkeşli Mehmed Efendi'ye ve baş muhâsebe ketebesinden muharrer ta 'yîn olan Mehmed Sa'id Efendiye..." BOA, Ayniyat, Nr.15, s.34; "Rumeli cânibinde olan Bektaşî tekyelerinin tahrîrine me'mûr sabık mîrâhur-ı evvel hazret-i şehriyâri 'Ali Bey'in bu def 'a..." BOA, Ayniyat, Nr.14, s186.

Bektaşiliğin yasaklanması sırasında özellikle üst kademelerde bulunanların çeşitli bölgelere sürgüne gönderildikleri bilinmektedir. Bunlardan ilk akla gelen konağında seminer tipi toplantılar düzenlemek yüzünden diğer medreselilerin hışmına uğrayıp Bektaşilik ve fesat tertiplemeyle suçlanarak İstanbul'dan sürülen Şanizade'dir (Ortaylı, 1999: 135)¹². Cevdet Paşa bazı münevver kimselerin, kıskanç ulemanın zulmüne uğrayarak sürgün edildiğini anlatmaktadır. İçlerinde bilgili, bilim ve kültür dostu olmalarının yanında Cevdet Paşa'nın tabiriyle "ayaklı kütüphane" olanlarda bulunmaktadır. Paşa Bektaşilik iftirası ile sürülen zevatı da şöyle sayar ve bunların Bektaşilik hiç ilgi ve ilişkileri yoktu, der: Bektaşilerin sürgün edildiği sırada Anadolu payeli Murat Mollazade Arif efendi bile bu yolda suçlandı ve bundan sonra İstanbul'a ayak basmamak üzere Aydın Güzeihisarı'na sürgün edildi. Şaşılacak bir şey de, bu sırada Anadolu payelilerden Melek Paşazade Abdülkadir bey, Mekke payeli eski vakanüvis Şanizade Mehmet Atullah Efendi Bektaşilikle suçlanarak Abdülkadir bey Manisa'ya, Şanizade Menemen'e sürgün edildiler. (Ahmed Cevdet Paşa, 1966: 239.) Şanizade'ye ilave olarak Cağalzade Tahir Bey ve Balcıyokuşluzade Raşid Efendi'nin sürgün edildiği bir arşiv belgesinde kayıtlıdır (BOA, HAT, 500/24493, 29 Zilhicce 1242)

Bektaşi sürgünlerinde tercih edilen yerler daha çok bu tarikatın yaygın olmadığı veya medrese kültürünün ağırlıkta olduğu ("Makarrı Ulema" mahalleri) mekânlardı. Hadim, Birgi, Kayseri, Amasya, Ödemiş ve Tire gibi "Makarrı Ulema" mahalleri tabir edilen yerlerin dışında Bektaşiler'in Bursa'ya gönderiliyor olmaları mühimdir¹³. Dönemin İstanbul Defterdârı olan İsmail Ferah Efendi de, Bektaşi olduğu gerekçesiyle Bursa'ya sürgün edilmişti (Çift, 2001: 228).

Bektaşiler yasaklı oldukları dönemde tarikat faaliyetlerini evlerde ve başka mekânlarda gizlice sürdürmeye devam etmişlerdir (Çift, 2001: 237). Yaşamlarını, sorguya çekildiklerinde Sünni İslam'ın ortodoks izleyicileri oldukları şeklinde cevaplar vererek kurtarmışlardır. Bir süre için Bektaşi mülkleri Nakşibendî dervişlerine devredildi. Tamamen bozulmuş Yeniçeri birliklerinin yok edilişi ve onunla el ele giden Bektaşi Tarikatım tamamen yok etme çabasıyla birlikte Bektaşi tarihinin de "üçüncü dönemi" başlamış oluyordu (Birge, 1991: 89-90).

Bektaşi Faaliyetleri Yeniden Başlıyor: Tarihlendirme Tartışmaları

Bektaşiliğin ancak II. Mahmut'un ölümünden sonra yeniden canlanabildiği, (Akşin, 1992: 104), tarikatın üzerindeki baskının Tanzimatla hafiflediği muhakkaktır. Devlet tarafından resmen tanınması ise mümkün olmamıştır. Bektaşilerin saklandıkları yerlerden çıkmaya, tekkelerini yeniden inşa etmeye ve yeni dervişler toplamaya ne kadar bir sürede başladıkları ise açık değildir. Kesin bir tarih belirlenemese de çeşitli tarihlendirmeler olmuştur.

¹² Bu sürgün genellikle yanlış diye reddedilmesine rağmen, Şânîzâde'nin büyük babası Şânî Ahmed Dede'nin bir Bektaşî lideri olması keyfiyeti dikkatten kaçmamalıdır (Mardin, 1998: 259).

¹³ "...merkûmların dahi mukaddem kiler gibi Burusa etrafında kâ'in makarr-ı 'ulemâ ve sulehâ olan münâsib kazâlara irsâl ve iskânları lâzım gelerek..." BOA, Ayniyat, Nr.14, s.234.

Zarcone'a göre Abdülmecid'in tahta geçişiyle (1839) Halil Revnaki Baba'nın ve Merdivenköy Şahkulu Sultan Tekkesi şeyhi Ahmed Baba sayesinde Bektaşilik yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Şevki Koca ise bu tarihi 1840 olarak belirtmektedir. Bu tarih bir başka açıdan önemlidir. Bu tarihte Amasya'da sürgünde bulunan Hamdullah Efendi'nin "meşihat-ı mezkûre uhdesine tevcih olunmamak şartıyla" memleketine dönmesine izin verilmiştir (Soyyer, 2005a: 75-76). Bu durum yumuşamanın ilk işaretlerinden biri olsa gerektir.

Birge'ye bakılırsa "yok edilme girişimlerinden yalnızca yirmi üç yıl sonra 1849'da tarikatın yine dikkate değer bir güce ulaştığı kesindir." 1850'de, Charles Mac Farlane, Türkiye'deki yolculuklarının değerlendirmesini bastırmıştır.. Bu yolculukları sırasında bir ya da iki Bektaşi önderiyle yakın ilişki kuran Farlane, tarikatın o sırada hızla gelişmekte olduğuna ikna olmuştur. Özellikle Bursa ve Bursa ovasında onlara kalabalık olarak rastlamıştır (Birge, 1991: 92). Bu kalabalığın sebebi Bursa'nın Bektaşilerin sürgün yeri olması ihtimal dâhilindedir. Ortaylı, 1852 tarihli bir iradeya dayanarak Hacibektaş dergâhındaki postnişinin durumunun restore edildiğini ve dergâhın Bektaşî'lere geri verildiğini söylemektedir (Ortaylı, 2004: 350). Bedri Noyan Bektaşi Tekkelerin 1862 tarihinde yeniden açıldığı görüşündedir (Noyan, 1990: 27).

Bektaşiliğin bu yasaklı yılları üç dönemde incelenmiştir. İlki 1826-1848 arası, ikincisi 1848'den İttihat ve Terakki'nin iktidarına kadar geçen süredir. Üçüncüsü ise İttihat ve Terakki iktidarından 1925'te bütün tekkelerin kapatılışına kadar uzanmaktadır. 1839'dan sonrası için söylemek gerekirse tarikat kanunen yasak ve kapalıdır. Ancak bütün ayin ve erkânıyla faaliyetleri sürmektedir. (Soyyer, 2005a: 74)

Üçüncü dönemde, yani "II. Mahmud'un ardından sırasıyla, Abdülmecid (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanatları döneminde Bektaşi tarikatının ülke sınırları dahilindeki serüveni adı geçen padişahların tutumları doğrultusunda değişiklik arz etmiştir." (Çift, 2003: 250) II. Meşrutiyet Dönemi ise kendine has özellikler taşımıştır.

"Sultan I. Abdülmecid döneminde Bektaşiler'e gösterilen yeni tavrın nedeni Tanzimat'ın ilanı, fermanın içeriği ve elit kesimin bu tarikata olan yakınlığı ile sınırlı değildir. İktidarın tutumundaki yumuşamanın sebeplerinden biri de Yeniçeriliğin artık tamamen ortadan kalkmış olmasıdır." (Çift, 2003: 251)

1861 yılında Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla Bektaşilere devlet tarafından gösterilen müsamaha daha da artmıştır. Padişahın Bektaşiliğe yakınlık duymasının da bunda payı olduğu bir gerçektir. Bizzat tarikata girmemiş olsa da, "muhib" olduğu iddiasında bulunulmuştur. Ayrıca Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın Edirnekapı Dergâhı şeyhi Emin Baba tarafından "yol"a alındığı bilinmektedir.

Sultan Abdülaziz iktidarında Bektaşî tekkeleri resmen yeniden açılmamakla beraber, bu dönemden itibaren faaliyetlerine göz yumulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde İstanbul'da, Üsküdar'daki Yarımca Baba Tekkesi ile Beykoz'daki Akbaba Tekkesi dışında kalan diğer eski Bektaşî tekkeleri yasaktan önceki durumlarına geri dönmüşlerdir. Abdülaziz'in bu olumlu tavrı dönemin, ileri gelen Bektaşîlerinden olan Tûrâbî Baba'nın sultanı metheden gazeline konu olmuştur:

Ey şehinşâh-ı cihân Abdülazîz Hân-ı sehâ
Bu zaîf kullarının zahmın bilüb kıldı devâ

Böyle bir lütf u kerem kânı felek görmüş değil
Nice bir hâtem derinde kul olubdur mutlaka (Çanaklı, 2002: 57-58)

Kısacası 1826'dan sonra, Cumhuriyet devrinde bütün tarikatların lağvedilerek bütün tekkelerin kapatılmasına kadar Türkiye'de resmen Bektaşî tekkesi açılmamıştır. Ancak Tanzimat'tan sonra Bektaşîler tarikatlarına ait tekkeleri Nakşî tekkesi adı altında açarak içlerinde Bektaşî ayini yapmışlardır (Koçu, 1961: 2447) Bektaşîliğin bu yasaklı yıllarında meydana gelen gelişmeleri ele alalım.

I

Bektaşîlik, II. Mahmut'un 1839'da ölümü ve Tanzimat'ın ilanı ile bir rahatlama yaşamıştır. İlerleyen yıllarda bu durum Bektaşîler açısından daha da müsbet neticeler verecektir. Ancak devletin Bektaşîler üzerindeki baskı ve takibi devam etmiştir. 1826 sonrasında başlayarak II. Meşrutiyet dönemini de içine alan yıllardaki gelişmeleri arşiv kayıtlarından takip edelim.

1840 tarihine ait ilk belgemizde Muharrem'in onuncu gecesi Bektaşî tekkelerine dışardan bir takım hazelenin girerek fuhuş yaptıkları, şeriata uymayan sözler söyleyerek fesad çıkardıkları, bunların sokulmayarak tarikat mensuplarıyla yapılagelen ibadetlere devam edilmesi isteniyordu (BOA, C.EV., 312/15889, 29 Zilhicce 1255).

Aynı tarihli diğer bir belgede İlbasan yakınlarında yapılan Bektaşî tekkesindeki İbrahim Dede ve rüfekasının muhalif-i şer hareketlerinden ve cinayetlerinden dolayı tekkenin kapatılması ve bu kişilerin tebedî yer almaktadır¹⁴.

1853 tarihinde ise Bektaşî elbiseleri giyen şahısların bir daha giymemeleri için uyarılması isteniyordu¹⁵.

14 "medîne-i İlbasanda...ihdâs eyledikleri Bektâşî gürûhundan zâhiren tekke deyu hâlâ içinde ikâmet iden rafz ve ilhâd gürûhundan İbrâhim Dede ma' dervişleri dürlü dürlü habâ'is ve itâle-i lîsân ve sebt-i kitâb ve ashâb-ı resûlullah sallallahu aleyhi vesellem haklarında sebt ve itâle idüb..." BOA, C.ZB., 35/1717, 29 Zilhicce 1255.

15 "...zîkr olunan kesânın öyle elbise-i Bektâşîye ile gezmeleri memnû' idüğünden merkûmların celbiyle ba'dezîn öyle elbise-i memnû' aile gezmeleri ver her hâlde kendi hâllriyle meşgûl olrak..." BOA, A. MKT.NZD., 86/57, 10 Zilkade 1269.

1863'te Bektaşî tarikatı mensuplarının diğer tarikatlara girmelerinin engellenmesi ve Bektaşî kıyafetleriyle dolaşmalarının engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması emredilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 265/4, 17 Zilhicce 1279).

1873'te Hacı Bektaş Veli dergâhına zorla postnişin olan Hasan Baba ehl-i sünnet akidesine aykırı davranışları sebebiyle Trablusgarb'a sürgün edilmiştir¹⁶. 1890'da Sofular kazası Karaca kasabasında bazı kimselerin Bektaşî tarikatını ihya etmek istedikleri ve ayin yaptıkları hususunun tahkik edilmesi isteniyordu¹⁷.

1888'de Bektaşî şeyhliği iddiasıyla insanların akidelerini bozamaya çalışan Hançalı Bıçakçı Mehmed Usta, meşyaih meclisi tarafından kendisine yapılan gerekli nasihat sonucu bu iddiasından vazgeçirilmiştir (BOA, DH.MKT., 1501/105, 6 Şaban 1305)¹⁸.

1891 tarihinde Çelebi Efendi ve yandaşlarının Bektaşî propagandası yaptıkları için Konya dışına çıkarılmaları tedbiri alınıyordu¹⁹.

Yine 1891 tarihinde Bektaşîliğin yayılmasını engellemek için yayınlanması kararlaştırılan risalenin yayınından vazgeçiliyor, onun yerine vefat eden Bektaşî tekkeleri şeyhlerinin yerine Nakşibendî şeyhi ikame edilmesi kararlaştırılıyordu (BOA, Y.MTV., 49/91, 4 Ramazan 1308).

1892 tarihli üç belgede İstanbul'da Beyoğlu ve Üsküdar taraflarındaki Bektaşî tarikatına mensup bazı tekkelerde içki imal edilerek kullanıldığı, bu tekkelere bekar hanımların gittiği istihbar edilerek bu iddiaların tahkik emrediliyordu (BOA, DH.MKT., 1975/31, 25 Zilhicce 1309; Y.A.HUS., 263/6, 1 Muharrem 1310; DH.MKT., 1983/15, 11 Muharrem 1310)

1893'te Arız Baba dergâhı şeyhi olan Tefvik Bey'in hayli zamandan beri Bektaşîliğe meylederek Edirne'de tekkesinde faaliyette bulunduğu, bir Bektaşî cemiyeti teşkil ederek ahaliyi ızlal eylediği, henüz ahalinin ona meyli vukubulmadığı bildiriliyordu. Verilen emir Tefvik Bey'in derhal bir tarafa nefy edilmesini içeriyordu (BOA, Y.PRK.SRN., 4/1, 29 Muharrem 1311).

16 "...Hasan Bâbâ i 'tikâd-ı ehl-i sünneti ifsâd ile halkı ızlal itmekte bulunmasından dolayı ol bâbâda...Hasan Bâbânın tekyeden tard ve ihrâcıyla..." BOA, A.MKT.MHM., 470/83, 2 Zilhicce 1290); "Trablusgarb vilayetine i 'zâm ve ib 'âdi mukarrer olan Hasan Bâbâ hakkında..." BOA, A.MKT.MHM., 470/89, 2 Zilhicce 1290)

17 "bir müddetten beru Karaca kasabasında Bektâşî 'unvânıyla bir tâkım ahlâk-ı târâne ile me'lûf kimesneler türeyüb yevmen fe-yevmen dîn-i İslâmiyenin 'aleyhinde ve mezâhib-i erba 'anın hâricinde bir ittifâk hafî 'akideyle meşgûl..." BOA, Y.PRK.ASK., 67/49, 14 Rebiülahır 1308.

18 "Hânya ahâlîsinden Bıçakçı Mehmed Ustanın Bektâşî şeyhliğine kalkışub hânesine ba'zı sâdedilânı cem ' ile muhâlif-i şer '-i şerîf hâlât-ı ta'lîm iderek ızlâl itmekde olduğundan..." BOA, DH.MKT., 1485/38, 1 Cemaziyelahir 1305.

19 "iş bu mâh-ı muharremin hulûlüyle berâber reşâdetlü Çelebi Efendi hazretleri kendi müte'allikât ve mensûbîninden ba 'zı eclâfî konağına celb ile gündüzleri oruç tutarak giceleri sabahlara kadar hadîkatü's-sü 'adâ nâm kitabı okutturan ve tarîk-i havfiye zikirleri icrâsı ile meşgûl... bunların he-man Konyadan dahi çıkarılacağı derkâr ise sarf-ı 'âdet-i Bektâşîyeden başka bir şey olmadığı..." BOA, Y.PRK.UM., 22/80, 11 Muharrem 1309.

1895 tarihinde bu defa Yanya vilayetinin bazı kazalarında yayılmakta olan Şiilik, Rafizilik ve Bektaşilik ile müzacadelede bir tedbir olmak üzere itikadı sahih muallimler idaresinde mektepler tesis edilmesi gündeme gelmiştir. (BOA, DH. MKT., 285/25, 19 Rebiülevvel 1312)

1903'te ise Toskalık'ta dolaşmakta olan Bektaşî şeyhi Hacı İsmail tutuklanıp Anadolu'ya sevk edilmesi söz konusuydu²⁰.

1904 tarihli belgede Kırşehir'de bazı Bektaşî çelebilerinin avam halkı ifsat etmelerine mani olunması mevzu bahisdir. Halkın bu kişilerin korunması ve izâle-i cehâletleri için mektepler açılması önlemi düşünülmektedir²¹.

Bektaşilerin uzun yıllarında takiplerinin devam ettiği bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Belgeler Bektaşilerin her adımda devletin kontrolünü üzerlerinde hissettiklerini göstermektedir. Bu takiplerden çoğunun devletin kanun ve nizamlarının yürütülmesine, asayiş ve güvenliğin temin edilmesine yönelik olduğu da anlaşılmaktadır. Zira ilga kanunu Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak zikrettiğimiz belgeler devlet kontrolünün II. Meşrutiyet yıllarına kadar daha intizamlı sürdüğünü göstermektedir. II. Meşrutiyet döneminde Alevi ve Bektaşiler'i incelemek üzere önce Baha Sait'i sonra Esat Uras Bey'i Anadolu'ya gönderdiği bilinmektedir. (Birdoğan, 1995; Şapolyo, 1974: 2)

Tekkelerin kapatılmasından 17 yıl sonrasına ait bir kayıt devletin Bektaşilerin tamamını hedef almadığını göstermektedir. 1843 tarihli bu belgede Bektaşî zaviyelerindeki postnişinlerin ve çevredeki fukaraların işlerinin karşılanması için he yıl rûz-ı hızırda panayırlı kurulması istenmiştir. (BOA, A.MKT., 6/34, 30 Muharrem 1259) Bir başka belge devletin Bektaşiliğe karşı 1826 yılı soğukluğunu kaybettiğinin kanıtıdır. 1883 tarihli bu belge İran'da siyasi nüfuz temini için Bağdat'a bektaşî meşrep bir vali tayin edilmesinin faydalı olacağını anlatmaktadır (BOA, Y.PRK.HR., 7/27, 29 Zilhicce 1300). Bunun dışında bazı tekkelerin zapt olunan emlakinin zamanla iade edilmesi²², bazılarının tamiratının yapılması, Hacı Bektaş Veli sülalesinden vergi talep edilmemesi²³ yasaklı yılların Bektaşiler

20 "Draçda Eğridere palânkası sahrâsında Bektâşî Şeyhi İsmâ'il Bâbânın ber havâhân-ı devlet ve erbâb-ı müfsidlerle muhâbere itmekde ve üç aydanberü Toskalıkda dolaşmakda olduğu 'arz ve iş 'âr kılındığından derdestiyle Anadoluya teb'idi..." BOA, Y.PRK.UM., 66/9, 19 Cemaziyelevvel 1321.

21 "Kırşehirde emr u ma'ârif pek mütedennî bir hâlde olduğu gibi oradaki Bektâşî çelebileri ile ana tâbi ' olanlar dahi 'alenen icrâ-yı menhiyât ile sâdedilân halkın ızlâl ve ifsâd idilmekde bulunduğ...ve halkın izâle-i cehâletleri için mekâtib-i 'umûmiyenin dahi tezyîdiyle..." BOA, Y.A.HUS., 462/44, 8 Ramazan 1321.

22 Elmalı'daki Abdal Musa zaviyesinin canib-i mirice zabt olunan arazi, değirmen vesair emlakının iadesi için bkz: BOA, A.MKT.MVL., 133/64, 3 Rebiülahır 1278.

23 "Hâcî Bektâş Velî kuddise sırmıhu'l-celf hazretlerinin zâviyesine merbût Mucûr kazâsına tâbi ' Hâcım karyesinde sâkin sülâle-i müşârünileyhden bulunan zevâtdan nizâm-ı mü'essis üzere bir gûne tekâlîf mutâlîbe olunmayub..." BOA, A.MKT.UM., 109/6, 1268.

lehiye gelişmeleri arasındadır. Bilhassa merkez asitane olan Hacı Bektaş Veli hankahı muhtelif defalar tamirat görmüştür. Bu tamirler hankahla sınırlı kalmamıştır. Hankaha bağlı camii, minare, türbe, Kırklar meydanı gibi mekânlar tamir edilirken çeşmesi ise yeniden inşa edilmiştir²⁴. Merkez dergâhın haricinde Mürsel Baba zaviyesi (BOA, A.MKT.UM., 242/40, 1 Zilkade 1272), Hacı Ahmed Baba dergahı (BOA, İ.MVL., 321/13664, 14 Rebiülahır 1271), Ali Dede Tekkesi (BOA, İ.MVL., 381/16711, 21 Rebiülevvel 1274)'nin de tamir edildiği görülmektedir.

Aynı dönemde Bektaşilerin kendileri hakkında adalet ve müsavatın icra buyurulmasını isteyen dilekleri de olmuştur. Meşrutiyet yıllarında Resmo Bektaşî dergâhı postnişini Hüseyin Baba dahiliye nezaretine ve sadarete yazdığı telgrafında "...Hâcî Bektâş Veli devlet-i Osmaniyenin bidâyet te'sisinde hayr 'â ve himmet ve nesebîn-i devlet uğrunda fedâ-yı câna gayret ittilerûnâ mukâbil bûğûn Bektâşîler son derecede tahkîr idiliyor her yerden hafiyeler tard idilmiş iken bu zümreden olan Şeyh Hamza hâlâ Hâcî Bektâş dergâhında yine bulunuyor istid 'âlarımız hükümsüz kalıyor mürüvvet buyurunuz lâzime-i hakkâniyet ve 'adâlet ve musâvâtı icrâ buyurunuz" der (BOA, HR.TO., 539/79, 5 Nisan 1910).

Bektaşilerin bu isteklerinin yerine gelip gelmediğini bilemiyoruz. Ancak yasaklı yılların getirdiği zorlukların Bektaşilerin tamamını devletten soğutmadığı da muhakkaktır. Yasağa bir tepki olarak II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan sikkelerin üstüne veya Divanyolu'ndan geçerken II. Mahmud türbesine tükürmek gibi davranışlar edinmişlerdir (Birge, 1991: 90). Bununla birlikte eskiden olduğu gibi devletin zor zamanlarında yanında olmayı sürdürmüşlerdir. Osmanlı döneminin son ve Cumhuriyet döneminin ilk Bektaşî çelebisi Cemalettin Efendi'nin, topladığı "Mücahidin Alayı" adlı bir gönüllü birliği ile Rus cephesinde savaşa iştirak ettiğini biliyoruz (Noyan, 1990: 28). Ayrıca arşiv kayıtlarının bu bilgiyi doğruladığını belirtmekte yarar vardır. Kırşehir ve çevresinde gönüllü Bektaşilerden oluşturulan bu askeri birliğe bir de sancak temin edilmiştir²⁵.

II

Sultan II. Mahmud'un Bektaşî tekkelerini kapatmasıyla birçok Bektaşî babasının Arnavutluk'a yerleşmeleri, 1826 sonrası Bektaşîliğinin önemli bir kanadını oluşturur. Nitekim Arnavutluk'ta Bektaşîlik adına en çok tekke bu dönemden sonra yapılmıştır.

Bektaşiler Arnavutluk'ta sadece inançsal yaşamlarına özgür biçimde devam etmemişlerdir. Arnavut Bektaşiler Arnavutluğun bağımsız olmasında da rol almış-

24 Hacı Bektaş Veli hankahı ile muhtelif mekanlarının tamiri için bkz: BOA, A.MKT.MVL., 99/51, 27 Zilhicce 1274; A.MKT.MHM., 456/42, 12 Rebiülahır 1290; Y.A.RES., 25/33, 17 Zilhicce 1301; İ.DH., 966/76383, 23 Muharrem 1303; İ.Ş.D., 117/7053, 9 Şevval 1309; İ.EV., 5/1311 B-02, 4 Receb 1311;

25 "Kırşehir ve civârında teşekkül etmekte olan gönüllü Bektâşî taburuna nizâmiyye elbise anbârında mevcûd sancaklardan bir 'adedi verilecektir iş bu irâde-i seniyyenin icrâsına harbiye nâzîr me'mûrdur." BOA, İ.HB., 170/1333 Ş-032, 4 Temmuz 1915.

lardır. Her şeyden önemlisi daha önceden hiç görülmemiş bir biçimde bu bölgedeki Arnavut Bektaşiler bu dönemde Hasluck'un dediği gibi Türk karşıtı olmuşlardır (İzeti, 2005: 522).

1878 yılında kurulan "ulusal bağımsızlık hareketi"nin başına Arnavutluk'un köklü Bektaşi ailelerinden birine mensup olan Abdül Fraşeri seçilmiştir. Böylece Bektaşiler Arnavut Ulusal Hareketi'nin çekirdek kadrosunu oluşturmuşlardır. Hatta babalar milliyetçilik akımının köylere taşınması ve yaygınlaştırılmasında öncü rol oynamışlardır. Osmanlıya karşı ilk çeteyi Melçan Tekkesi postnişini Hüseyin Baba kurmuştur. Clayer'a göre Bektaşi baba ve dervişleri XX. yüzyılın başlangıcında önce yarı resmî, sonra resmî olarak bütün Arnavutluk şehirlerinde Arnavut dilinin öğretilmesi, gazetelerin basılması, Arnavutça kitapların ve Arnavut okulların açılması için de çalıştılar (1994, 59-61)²⁶. Yine Arnavut Bektaşiler Osmanlı kuvvetlerinden kaçan ve tekkelerine sığınan askerlere yardımcı olmuşlar, takipten kurtulmaları için onlara derviş kıyafetleri vermişlerdir (İzeti, 2004: 253). Osmanlı Devleti Arnavutluk'taki Bektaşilerin bu tür hareketlerinden dolayıdır ki aynı tarihlerde bölgede Bektaşi babaları vasıtasıyla asker toplamak isteyen Yahya Bey'in bu hareketinin yasaklanmasını emrediyordu²⁷.

Arnavut Bektaşilerin bu kadarla da kalmadıkları anlaşılmaktadır. Bektaşiler bir sığınak bölgesi olma özelliğinin ötesinde Arnavutluk'ta rahatlıkla faaliyetlerini yürüttüklerinden olsa gerektir bir Bektaşi Devleti kurma düşüncesine bile kapılmışlardır. Bu ilave olarak, Osmanlı'nın çekişine kadar Arnavut Bektaşi Tekkeleri bazı sanat dallarında da epeyce faaliyet göstermişlerdir. Bu tekkelerden birçok ünlü Arnavut millî şairi de çıkmıştır (İzeti, 2005: 523).

III

1826 sonrası Bektaşiler var olma mücadelelerine siyasi faaliyetleri de eklemişlerdir. Böylece "üçüncü dönem" Bektaşiliği daha "politik" hale gelecektir. Kapatılma öncesi yenicilerle beraber yenilikler karşısında tutucu bir karakter sergileyen Bektaşiler, Tanzimat sonrası aksi yöne dönerek tamamen merkezi otorite dışında kalan yenilikçi grup ve akımların destekçisi olmuşlardır. Bu dönem de Çamlıca Tekkesi kültür ve müzik alanında bir merkez olarak ünlenirken, Rumelihisarı'ndaki Nafi Baba Tekkesi Jön Türklerin toplantı mekânı olacaktır. Genç Osmanlılar denen bu muhalif gurup Bektaşiliğe liberal bir nitelik atfedip sempati duymuştur (Ortaylı, 1999: 248).

26 Arşiv belgeleri ve Clayer'dan başka anekdotlar da naklederek Arnavutluk'taki Bektaşi faaliyetlerini açıklığa kavuşturan iki araştırma için (Soyyer, 2005: 97-102; 2004: 97-109).

27 "...Yahya Bey nâmında birinin Yanyaya götürmek üzere Bektâşî babaları vâsıtasıyla 'asâkir mu'âvenete toplamakda idüğü haber alındığı Yanya vilâyetine bildirilmiştir böyle bir hareketin vukû'ü değil şuyû'û bile gâyet muzırr bulunduğundan bunun hemân men'î..." BOA, A.MKT.MHM., 485/78, 7 Şaban 1297; A.MKT.MHM., 485/80, 8 Şaban 1297)

Kısacası Yeni Osmanlı, Jön (Genç) Türk ve İttihat ve Terakki gibi birbirinin devamı olan örgütlerin Bektaşilerle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkide oldukları muhakkaktır. Bu örgütlerde yer alan birçok kişinin bir Bektaşî şeyhinden *"el alarak"* Bektaşî inancına girdiği bilinenler arasındadır. İttihat ve Terakki Fırkasının kurulmasıyla bu defa Bektaşîleri, kendi siyasi amaçları doğrultusunda kullanacaklardır. Macaristan'daki bir Bektaşî dervişinin türbesini ziyaret edecek kadar Bektaşîlik yoluna bağlı olan İbrahim Temo anılarında birer tasavvufi derviş ocakları olan tekkeleri örgüte kazandırmak için çalışmalar yaptıklarını belirtmektedir (Temo, 1987: 18). Öyle anlaşılıyor ki İttihat ve Terakkiciler toplumun her katmanıyla ilişkiye geçmek amacıyla tekkeleri de propaganda üsleri olarak seçmişlerdir. Ancak burada karşılıklı bir menfaat duygusu ilişkilere yön vermişe benziyor.

Bektaşîlerin büyük çoğunluğu İttihatçılarla birlikte hareket ederken, Babagan Kolu'ndan olan kimi Arnavut Bektaşîleri ise Sultan Abdülhamid'in Panislamist politikasına takılarak valilik, bakanlık gibi önemli görevlere getirildiler. Abdülhamid böylece İttihatçılarla bütünleşmiş Bektaşîliği bölmeyi, bir bölümünü *"mansıp"*larla yanına çekmeyi, Arnavutluk'ta ise *"bir Bektaşî Arnavut yönetimi"*nin kurulmasını önlemeyi başarmıştır²⁸.

Bektaşîlerin uzun üçüncü dönemlerinde, Jön Türklerle birlikte Farmasonlara da yaklaşıma ve onlarla kaynaşmaya başladıkları zikredilmelidir²⁹. Böylece özellikle II. Abdülhamid döneminde Bektaşîlik ile Masonluk arasında *"sıkı bir yardımlaşma"* ve *"bir iç içelik"* ortaya çıkmıştır.

Bektaşîlerin masonluk içerisine sokulması 1867'den sonra Mısır Prensi Fazıl Paşa'nın etkisiyle gerçekleşmiştir. Namık Kemal gibi bir takım seçkin kişilerin bu dönemde hem Mason hem de Bektaşî olması çarpıcı bir örnektir (Melikoff, 1988: 17). 1876'da kısa bir süre tahtta kalan V. Murad'ın mason olması ve destekçileri arasında Şehitlik Tekkesi şeyhi Nafi Baba'nın müridlerinden Ruhi Baba (ö. 1898)'ninde bulunması yine dikkati çekmektedir. Bektaşîliğin masonlukla ilişkisi yüzyılın sonlarında iyice güçlenmiş nerdeyse her iki teşkilata birden üye olmak kural haline gelmiştir. Talat Paşa ile Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin de iki grup içerisinde görülmeleri tesadüf olmasa gerek (Yücer, 2003: 507-508). Bu-

²⁸ Bektaşî-İttihat Terakki ilişkilerinin tartışıldığı bir çalışma için (Öz, 2004).

²⁹ Bektaşîlerin neden mason localarına üye olduklarını, gerçek niyetlerini tahmin edebiliriz. Mesele bizce pekte isabetli olmayan bir yaklaşımla 1913'te Nikola İvaj, Bektaşîlerin dini değiştiren ve basitleştiren girişimleri sebebiyle masonluğa yaklaştıklarını ileri sürmüştür (Koloğlu, 2004: 249). Ama bununla pek de alakalı olmadığını düşündüğümüz bazı ilişkilendirmeler olmuştur. Yasaklılık sonrası gizliliğe bürünen Bektaşîliğin bu yönüyle, ilke ve törenleriyle bazı batılı araştırmacılarca masonluğa benzediği ileri sürülmüştür. Çok uzun yıllara uzanan bir geçmişe sahip Bektaşîler ise masonluğun kendilerinden esinlenmiş olabileceği iddiasında bulunmuşlardır (Koloğlu, 2004: 248). Bektaşîlikle Masonluğun birbirine benzer yönlerini anlatan şu esere bkz: (Külçe, 1948: 32-24). Ayrıca şu eserde Masonlukla Bektaşîlik arasında bağ kurulmaktadır: (Zarcone, 2005: 64-65).

rada Bektaşiler açısından önemli olan, Osmanlı'nın son döneminde edebî, siyasi ve dinî etkinlikleri artan bu kişilerin (Namık Kemal, Tâlât Paşa, Rıza Tevfik ve Musa Kazım Efendi) Bektaşiliği devlet makamlarında yeniden temsil etmeleridir. Kanunen yasak olan bir tarikatın bu seçkin temsilcileri onun yeniden yönetime tırmanmasına olanak sağlamışlardır.

R. Davey, bu tarikatın, "*kimi Mason localarıyla ilişkisi olduğunu*" öğrendiğini daha XIX. yüzyıl sonlarında yazmaktaydı. Brown ise bu ilişkiyi garipsemiştir. Şöyle diyor: "Bektaşî tarikatından dervişlerin kendilerini mason gibi görmelerini ve onlarla kardeş olduklarını iddia etmelerini garipsedim. Masonluğun Türkçe karşılığı Farmason'dur ve (dindar Türkler arasında) birine hakaret etmek için kullanılır. Fakat Bektaşî kelimesi için de aynı şey söz konusudur. Zira Bektaşiler, benim anlayamadığım bir sebepten ötürü Müslümanlar, hatta diğer derviş tarikatları arasında bile saygın bir yere sahip değildirlere." (Elgin, 2006: 4)

IV

Bektaşiliğin 1826 yılında yasaklanması sonrası meydana gelen olaylardan biri de, Bektaşilerin Protestanlık mezhebine geçmekte oldukları bilgisidir. Bu konudaki belgeler doğruyu söylüyorsa, ele aldığımız Bektaşiliğin yasaklı yılları konusunun önemi daha da artmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde karşımıza çıkan iki belge bu konuda ipuçları taşımaktadır. 18 Ocak 1888 tarihli Dördüncü Ordu sivari komutanı Veli imzalı belgede "Sivâs havâlisinde vâki nevâhî ahâli-i İslamiyye ve Bektâşîyenin Protestanlığa tebdîl-i mezheb etmekte oldukları istihbâr" olunduğu bilgisi yer almaktaydı. Devlet merkezine ulaşan bu haberin tahkikatı emredilerek neticesinin bildirilmesi isteniyordu. Ayrıca Protestanlığı Bektaşiler ve Kızılbaşlar arasında yaymaya çalışan misyonerlerin dağıttıkları kitaplardan birer nüshanın elde edilerek gönderilmesi Sivas'ta bulunan süvari kumandanından istenmişti. Aynı belgede alınması gereken tedbir ve önlemleri de okumaktayız. O da "mezkûr kazâ ve nevâhî ve kurrâlara birer mekteb küşâdıyla tedrîsde bulundurulmak ve mücerrebû'l-etvâr ka'imakâm ve müdirlerin ta'yîniyle önü alınmak"dır (BOA, Y.PRK.ASK., 43/104, 31 Kanunievvel 1303)³⁰.

Sivas'ta misyoner faaliyetlerine maruz kalan Bektaşilerin, bu defa Siroz'da başka bir yönden Hıristiyanlıkla karşı karşıya geldikleri gözlenmektedir. O da Siroz'da bulunan Bektaşilerin kızlarını papazlar marifetiyle Hıristiyanlara nikâhla-malarıdır³¹. Gerçi orada bulunan ve bu olayda suistimali bulunan Bektaşî şeyhi Veli Dede'nin mazarratı men edilmiştir ama ne derece başarılı olunmuştur tahmin etmek güçtür.

30 Bir başka belge yaklaşık altı yıl sonrasına aittir. Amerika Sivas mektebi muallimi Hubet'in Kan-gal'dalı Bektaşî ve Kızılbaşlara dört halife hakkında Türkçe bir risale dağıttığı, bölgedeki Bektaşî ve Kızılbaşların asker yazma işlemleri sırasında biz Protestanlar diyerek askere gitmek istemedikleri belgeden açıkça anlaşılmaktadır. BOA, Y.PRK.UM., 30/85, 10 Rebiülahır 1312.

31 "...ve ahâli-i müslimenin birçoğu Bektâşî ve berâberinde kızlarını pâpâslar marifetiyle Hıristiyanlara 'akd itirirler..." BOA, A.MKT.UM., 482/44, 1277 (1860).

Bu iki hadise göstermektedir ki Bektaşiler yasaklı dönemlerinde çeşitli mahfillerden yedikleri din dışılık damgasını başka inançlardan da görmekteydiler. Yoksa ilk yıllarında Müslüman ahaliyi hedef alan fakat zamanla Müslümanları inançlarından vazgeçiremeyeceklerini anlayarak daha çok azınlıklar üzerine yönelen Protestan misyonerliği niçin Bektaşiliğe yönelsin? Belli ki tekkeleri kapatılan ve resmen devlet tarafından tanınmayan, açıkçası boşlukta kalan bu insanlar hedef seçilmiştir. Bektaşiler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri detaylı bir araştırmanın konusu olmaya muhtaçtır.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı :

عظمتی افق عفتی
 سیرت حوالیسه و تخریبی تواریخ هلا ایدر دینک سیدک رود سائو تیر تهریب بکده و درجه ایجا اولدره سیرت
 تحقیقا و دینه تحقیقا اولدره سائو تیر تهریب بکده و درجه ایجا اولدره سیرت
 سیرت حوالیسه و تخریبی تواریخ هلا ایدر دینک سیدک رود سائو تیر تهریب بکده و درجه ایجا اولدره سیرت
 تحقیقا و دینه تحقیقا اولدره سائو تیر تهریب بکده و درجه ایجا اولدره سیرت
 سیرت حوالیسه و تخریبی تواریخ هلا ایدر دینک سیدک رود سائو تیر تهریب بکده و درجه ایجا اولدره سیرت
 تحقیقا و دینه تحقیقا اولدره سائو تیر تهریب بکده و درجه ایجا اولدره سیرت

Y.FRKASK.43.104

Sivas'da Bektaşîye'nin Protestanlık mezhebine geçmekte olduğu muhtevasına sahip bir belge.

V

1826 sonrası Bektaşilikle ilgili temel gelişmelerden birisi de Bektaşî yayın faaliyetidir. Tarikatın yok olma tehlikesinin ardından kendini toparlaması ve yayın faaliyetine başlaması anlamlıdır. Burada sadece doğrudan Bektaşilikle ilgili yayınlar söz konusu değildir. Bektaşîliği ve Bektaşîleri ilgilendiren yayınlarda bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu yayınlar sayesinde Bektaşîliğin halk arasında yayılmasının hızlanması olanağı doğmuştur. Zaten Osmanlı Devleti'nde yayın hayatının ciddi olarak başladığı yıllar 19. Yüzyılın ortaları ve ikinci yarısıdır. Bektaşîlerde bu gelişmeye ayak uydurmuşlardır. Yarı serbestî içerisinde İstanbul Bektaşîliği denilen ve Türk Edebiyatı'nı derinden etkileyen oluşumunda sahibi olmuşlardır (Soyyer, 1999: 76).

İlga sonrası Bektaşîliği ilgilendiren ilk yayın Haşim Baba *Divanı*'nın 1836 yılında basılması olarak görülmektedir. Bu *Divân*'ın, II. Mahmud tahttayken basılmış olması dikkat çekicidir. (Çift, 2003, 254) Onu 1844'te iki kere basılan Nesîmî'nin *Di-*

van'ı izlemiştir³². Birge'ye göre o bir Bektaşî değil, Hurufî'dir. Onun şiirlerinin basılmasıyla Bektaşîler arasındaki mevcut öğretiler halk içinde ifade bulmuştur (Birge, 1991: 94). Şia'yı desteklemek ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini çürütmek amacıyla kaleme alınan *Hüsniyye*'nin basım yılı ise 1853'tür.

Birge'ye göre asıl 1867'den başlayarak dikkate değer ölçüde Bektaşî yayın faaliyeti kendini göstermeye başlamıştır. Bunların içinde yönetimin koruması ya da göz yumması elde edilmedikçe çıkması asla mümkün olmayacak kitaplarda mevcuttur (Birge, 1991: 94) Örneğin İstanbul Merdivenköy Şahkulu Sultan diye bilinen Bektaşî tekkesinde postnişin olan Azbî Baba'nın *Tahmis*'i bu tarihte basılmıştır. (Çift, 2003: 254)

1869'da ise Bektaşîler arasında en popüler şairlerden biri olan Eşrefoğlu'nun *Divan*'ı basılır. (Birge, 1991: 94) Bunu 1870'de *Nûrî'l-Hüdâ Limen İhtedâ ve Menkıbe-i Hazret-i Tevfik Baba* takip eder. 1871 ise yayının daha yoğun olduğu bir tarihtir. Firışteoğlu'nun *Aşkname*'si, Üsküdarlı Hâşim Mustafa Baba'nın *Devriyye-i Feriyye*'si, Hacı Bektaş'ın *Makalat*'ı –Vilayetname-, Kaygusuz Abdal'ın *Risâle*'si-Budalanâme- (Çift, 2003: 255-256) ve Cafer-i Sadık'ın *Mehalat*'ı (Birge, 1991: 94) hep bu yılda basılırlar.

1873'e gelindiğinde bu defa İshak Efendi tarafından *Kâşifu'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr* kaleme alınır. İshak Efendi bu kitapta Bektaşîlere şiddetli bir saldırıyla cevap vermektedir. Aynı yıl Bektaşî bakış açısıyla başka bir Hurufî kitabı, Virani Baba'nın *Risale*'si yayınlanır. Ancak asıl Bektaşîlerin bir savunusu ve temelde Kaşifu'l-Esrâr'a bir cevap mahiyetinde olan eser 1876'da basılan *Mir'âtü'l-Mekâsid fi Def'i'l-Mefâsid*'dir³³. Birge'ye göre 1869-1876 yıllarındaki bu yayın faaliyeti "beklenmeyen halka açılma patlaması"dır. (Birge, 1991: 94)

II. Abdülhamit'in tahta çıkmasının ardından Bektaşî yayınlarında bir durgunluk yaşanmış³⁴, ancak padişahın tahttan indirilmesinden sonra tekrar hız kazanmıştır. II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırıldığı 1909'dan sonraki Bektaşîlik'le ilgili yapılan yayınlardan bazıları şunlardır:

- 1- Bektaşî Sırrı, Ahmed Rıfki, İstanbul 1325-1328/1909-1912.
- 2- Bektaşîlik ve Bektaşîler, Mehmed Süreyya, İstanbul 1330-1332/1914-1916.
- 3- Bektaşî Sırrı Nam Risaleye Müdafaa, Ahmed Cemalettin, İstanbul 1328/1912.
- 4- Bektaşî Sırrı Müdafasına Mukabele, Ahmed Rıfki, İstanbul 1328/1912.

32 Nesimi'nin *Divan*'ı 1869 ve 1881'de birer defa daha basılmıştır (Çift, 2003: 254).

33 Birge birçok Bektaşînin bu eserin basılmasının bizzat bir Bektaşî olan Sultan Aziz'in annesi tarafından mümkün kılındığına inandıklarını aktarır. İddiaya göre Vilayetname ve *Aşkname*, 1871'de onun gizli korumasıyla ve 1876'da Kaşif ul Esrar'a cevap olarak çıkan *Miratül Mekasit* ise, onun parasıyla basılmıştır. (Birge, 1991: 94).

34 Bu durgunluğa rağmen Tûrâbî Baba'nın *Divan*'ı bu dönemde 1878 yılında basılmıştır (Çift, 2003: 256).

5. Mehmed Ali Hilmi Dede Baba Divanı, Mehmed Ali Hilmi Dede Baba, (neşr. Ahmed Mehdi Baba) İstanbul 1327/1911.
6. 14- Faziletname-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet, Mehmed Yemînî Tosun Babazâde, İstanbul 1327/1909. (Çift, 2003: 257-258; Birge, 1991: 95)

VI

1826 sonrası Bektaşiliği daha önceki dönemlerde pek görülmeyen bir takım sür-tüşmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle merkez hankahta yaşanan post-nişin kavgaları, çeşitli yolsuzluklar bu döneme damgasını vurmuştur. Bu da "üçüncü dönem" Bektaşiliğinin hangikaplarından biridir. Bir yandan yasaklılık ve takip sürerken, devlet resmi olarak tanımadığı Bektaşî baba ve dedeleri arasındaki bu çekişmelere karşı da tedbirler alma yolunu tutmuştur. Bektaşî dedebabalarının tekkelerine tayin edilen Nakşî şeyhleriyle iyi geçinmeleri yanında bu tutum ve davranışları bir hayli manidardır. 1826 sonrası dönemde Bektaşî tarikatı kesin çizgilerle "Çelebiler" ve "Babagan" şeklinde iki kola ayrılmıştır. Bu aşamadan sonra "Babagan (mücerred)" kolu kendini diğer kola nazaran açıktan ifade etmeye başlayacaktır. Çelebiler, şeyhliğin Hacı bektaş Veli soyundan insanlara verilmesi savunurken, Babagan kolu vazifeye ehil olanın meşihat hakkına sahip olacağını savunmuşlardır (Soyyer, 2005a: 93-94)³⁵.

Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Hacı Bektaş Veli hankahında verilen iktidar mücadelesi dikkate şayandır. Bu süreçte Pirevinde yerleşik bulunan Cemalettin Çelebi ve Feyzullah Baba'nın mücadelesi Bektaşiliğin son dönemine damgasını vurmuştur. (Soyyer, 2005b: 71). Taraflar mücadelelerini devletten resmi onay alabilme, yani şeyhliklerini onaylatabilme yolunda vermişlerdir (Soyyer, 2005a: 97)³⁶.

Farklı konularda meydana gelen anlaşmazlıklar ve çekişmeler de söz konusu olmuştur. Bunlardan biri 1909 yılında Çelebiler ile Babalar arasında yaşanan âşâr cibayeti ihtilafıdır. Bu ihtilafın halli için bir komisyon teşkil edilmiştir (**BOA**, DH.MUİ., 1-5/27, 16 Zilkade 1327). 1910 yılı ise Hacı Bektaş Veli Şeyhi Cemaleddin Efendi'nin yolsuzluklarıyla geçmiştir³⁷. Cemaleddin Efendi'nin bu "mugayir-i kanun" hareketlerinden dolayı çeşitli şikâyetler vukubulmuş, neticede Hacı Bek-

³⁵ Soyyer bu ayrılışın su yüzüne çıktığı tarihi 1880 olarak sınırlamaktadır (Soyyer, 2005b: 93).

³⁶ Hacı Bektaş Veli hankâhında yaşanan bu çekişme ve mücadeleler için aynı araştırmacıya ait şu iki çalışmaya bakılmalıdır: (Soyyer, 2005: 79-105; 2004: 97-109).

³⁷ Cemaleddin Efendi'nin daha evvelde usulsüzleri vuku bulmuştur. 1894 tarihli bir belgede Cemaleddin Efendi'nin usulsüz teşkil ettiği çiftlikler hakkında kanuni muamelenin yapılması isteniyordu. **BOA**, DH.MKT., 79/27, 18 Safer 1312.

taş Veli dergahı tevliyet ve meşihatı hakkında Şura-yı Devletçe bir karar alınması zorunlu olmuştur³⁸.

VII

"Kapatılma öncesi Bektaşî tekkelerinde tükenmişlik var mıydı?" Yeniçerilerle birlikte Bektaşîliğinde bozulduğunu düşünürsek bu soruya müsbet bir cevap verebiliriz. Bektaşîliğin yasaklı yıllarını ele aldığımızda zaten diğer tarikatların da eski canlılıklarını kaybettikleri görülmektedir. Ancak Bektaşîliğin etkisi 1826 ilgasından sonra sönmemiş, tarikat Abdülmecid devrinde serbest bırakılmasından yararlanarak asıl örgütlenmesini bu yıllardan sonra gerçekleştirmiştir.

Bektaşîlik yasaklı yüzyılında meşru sayıldığı dönemlerden daha etkili ve faaldir. 1826 öncesinde Yeniçeri kışlalarındaki tekkeler müstesna İstanbul şehrinin içinde, mahalle hayatına karışarak tek Bektaşî tekkesi kurulmamıştı. İstanbul'daki 10 Bektaşî tekkesinden üçü Haliç'in bitiminde (Sütlüce'de Bademli Tekkesi, Karaağaç Tekkesi, Eyüp'de Karyağdı Bayırı Tekkesi); ikisi sur dışında (Kazlıçeşme Tekkesi, Takkeciler Tekkesi), ikisi Boğaz'da Rumelihisarı arkasındaki dağ üstünde (Şehidlik Tekkesi, etrafı gayri meskûn Ensesidağ Paşa Limanı Tekkesi); üçü tamamen şehir dışında (Merdivenköyü Tekkesi, Başbüyük köyü tekkesi, Çamlıca Tekkesi) kurulmuştu³⁹. Bektaşîlik daha çok Yeniçeri desteğine dayalı olarak yayılma imkanı bulmuştu. İstanbul'daki bu Bektaşî tekkeleri askeri birliklere, yani yeniçeri ocaklarına yakın mahallerde bulunduğu için halkın arasına nüfuz edememiş, müntesipleri büyük ölçüde asker ve bürokratlarla sınırlı kalmıştı. 1826'dan sonra ise kışlalardan çıkıp mahalle içine, halkın arasına karışan Bektaşîler, daha serbestçe kendilerini ifade etme imkanı bulmuştur. Bektaşîlik asıl bu dönemden sonra "üçüncü dönem"ini, başka bir ifadeyle "Altın Çağ"ını yaşamıştır. (Armağan, 2003: 168)

Birge, bu dönemde Bektaşîlerin yalnız var olmaya devam etmekle kalmadıkları, aynı zamanda Muhammedilerin Ortodoks imanları için bir tehdit oluşturacak

38 "...Hâci Bektâş Velî hazretleri dergâhı postnişini Cemâleddînün muğâyir-i kânûn mu 'âmelât ve tecâvüzâtından bahs iden Âşemri postnişini Hüseyin Bâbâ tarafından bu kerede mürâca 'ât ve şikâyet bulunduğundan..." BOA, DH.MÜİ., 63/46, H.29 Muharrem 1328; "Çorum sancağına tâbi Hüseyinâbâ nâhiyesi dâhilinde Hüseyin Gâzi postnişini Mi hmândar 'Alî Bâbâ mührüyle nezâret-i çâkeriye gönderilüb Hâci Bektâş şeyhi Cemâleddîn Efendinin Anadolu dâhilinde pek çok taraf-dâr peydâ eylediğine ve kendisine de bi'l-vâsita ta 'arruz ve tecâvüzde bulunduğuna..." BOA, DH.MÜİ., 49-2/16, H.15 Safer 1328; "Hâci Bektâş Velî dergâhı tevliyet ve meşihat cihetleri hakkında şûrâ-yı devletçe bir karâr kat 'ittihâzı lüzûmuna dâ'ir tezkire-i 'aliyye-i meşihatpenâhî leffen..." BOA, DH.MÜİ., 95/25, 7 Cemaziyevvel 1328.

39 Koçu, a.g.m., s.2443; Arşiv belgeleri 182-1827 yıllarında İstanbul'da Karaağaç (Sütlüce'de), Mahmud Baba (Şehidlik- Rumelihisarüstü), Öküz Limanı (Üsküdar), Nerlihanlı (Üsküdar-Merdivenköy), Tahir Baba (Çamlıca-i Kebir-Üsküdar), Mürüvvet Baba (Atik Valde-Üsküdar), Kınıcı Baba (Nuhkuyusu-Üsküdar), Karyağdı (Eyüp), Kiremitçi (Bademli-Sütlüce-Eyüp), Mehmed Efendi (Yedikule-Kazlıçeşme) adıyla 10 tekke bulunduğuna işaret etmektedir. Bkz. BOA, MAD, Nr.9731, 9766.

kadar da kalabalık oldukları görüşündedir. 1826 sonrasında Bektaşiler, ancak katı bir gizlilik uygulayarak ibadetlerine devam edebilmişlerdir. Ancak Bektaşi inancına bağlı olanlar Ortodoks Sünni İslam'ın önderlerini şok edecek kadar çok sayıdadırlar (Birge, 1991, 93). Kısacası 1826'da tarikatı sürekli olarak yok etmiş gibi görünen bir felakete karşılaşan Bektaşiler, çok dikkatlice ilerleyerek, her çabayı dışarıya ortodoks olarak göstererek tarikatlarını yeniden yaydılar ve güçlendiler (Birge, 1991: 90). "Bektaşiler kendilerine mahsus taçları üzerine fes giyip, birçoğu, Nakşiye'den icazetname alıp Bektaşi tekkelerinin başına yeniden şeyh olmanın çaresini bulmuşlardır." (Güner, 1986: 71) Vak'anüvisinin şahitliğine bakılırsa artık kimse Bektaşi kılığında görülüyordu. Genellikle Bektaşiler Şeyhu'l-İslam önünde imtihan edildikte Şiilerin usulü üzere (takiyye) yolunu seçiyorlardı. (Ortaylı, 2007: 168) Ayrıca Tanzimat dönemi bürokratları II. Mahmut devrinin aksine Bektaşilik ve Melamilikle böyle amansızca uğraşmak yöntemini terk etmişlerdi (Ortaylı, 2007: 168). 1860'lı yıllardan itibaren de bütün Osmanlı coğrafyasında Bektaşiler üzerindeki baskı kalkıyordu (Çift, 2001: 238). Zaten "Rumeli'de Bosna, bilhassa Arnavutluk, Yanya ve Girit'deki kalabalık sayıda Bektaşiler ve tekkeleri zaten daha hür ve müsait bir ortamdaydılar. Osmanlı yönetimi dışında kalan Tuna prenslikleri ve Kırım Müslümanları arasında bu tarikatın rahatça ve masum yaşadığı da bir gerçektir." (Ortaylı, 2004: 350)

Devlet kapalı saydığı bu tarikat şeyhleriyle yazışmalarını sürdürmüştür. Tarikat ilga sonrası Padişah annelerinden devlet adamlarına kadar pek çok kişi tarafından desteklenen tekkeleri tamir ve ihya edilmiştir⁴⁰. Hem Bektaşilik bu dönemde "gizli cemiyet" olarak adlandırılan toplumsal yapının özelliklerini göstermeye başlamıştır. Bu mecburi bir gizliliktir. Şartların zorlamasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak Bektaşiler meşrulaşma mücadelesini de sürdürmüşlerdir (Soyyer, 2005a: 74-75).

Geçirilen zor yıllar göz önünde bulundurulursa Bektaşiliğin eski gücüne kısa zamanda ulaştığını söylemek kolaylık olur. Ama bir defa da serbest hareket etme olanağına kavuştuktan sonra hızla eski güçlerini aştıkları görülmektedir. 1848 yılı sonrası Nakşibendî şeyhlerinden hiçbiri Hacı Bektaş Veli hankahına girememiştir. Bu bir dönüm noktasıdır.

1826 sonrası Bektaşiliğin yeni yüzüyle tekrar canlanması ve yayılması sadece tekke sayılarıyla izah edilemez. Girdikleri sosyal ve siyasi etkinlikler daha önemlidir elbette. Ama 1826 ilga öncesi ve sonrası tekke sayıları elde edildiğinde Bektaşiliğin bu darbeden nasıl çıktığı anlaşılacaktır. Faroqhi'nin tespitlerine gö-

40 Kubaşı Emin Baba Tekkesi 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valde Sultan tarafından yaptırılmıştır. Bu tekkenin semahane girişindeki kitabe şöyle başlamaktadır: "Padişah-ı hazret-i sultan Azîz'in maderi/Hazret-i Pertevniyal Sultan-ı zîşân hâliya". Bkz: Soyyer, "XVIII-XIX. Yüzyıllarda Bektaşilik-Devlet İlişkileri", s.81-82.

re, 17. ve 19. yüzyıl belgelerinde isimleri geçen Bektaşî zâviyelerinin sayısı 65, II. Mahmud döneminde bulunan Bektaşî tekkelerinin sayısı ise 150'dir (Koca, 2002: 80; Faroqhi, 2003: 197-2003). Arşiv belgeleri dikkate alındığında bu sayının biraz daha arttığı görülmektedir. Arşiv belgelerinin bir kısmına dayalı olarak hazırlanan bir çalışma 1826-1839 tarihleri arasında Rumeli'deki Bektaşî tekke ve zaviyeleri sayısını 128, Anadolu'daki tekke ve zaviye sayısını ise 122 olarak tespit etmektedir. (Ayar, 1998: 86-93) Bu bilgilere ilave olarak 1826 ilgasından sonra sadece Arnavutluk'ta 37 den fazla Bektaşî tekkesinin faaliyete geçtiği bilinmektedir. (İzeti, 2005: 523) Arşiv belgelerinden daha fazla istifade sağlandığında 1826 ilgasının askıya alınmasından sonra kapatılan tekkelerin büyük çoğunluğunun yeniden tesis edildiği, üstüne üstlük yeni tekkelerin açılarak bunlara ilave edildiği anlaşılmaktadır⁴¹.

Sonuç

Bektaşî tarikatının yedi asırlık tarihi boyunca geçirdiği en önemli safhalarından birisi 1826'daki ilga olayıdır. Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî tekkelerinin de kapatılması yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bir defa Bektaşîliği vurulan ağır bir darbe olarak nitelendirilen bu ilga olayının arşiv belgeleri ve son 20 yılda yapılan araştırmalar ışığında yeniden ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. 1826 sonrası bir süre gizliliğe bürünen Bektaşîlik, yok olma tehlikesi yanında Tanzimat sonrası meydana gelen rahatlamanın ardından giderek güçlenmeye başlamıştır. 1826 olayı Vak'a-i Şer'îye olarak ifade edilmiş olsa da uzun vadede Bektaşîliğin sosyal ve siyasi değişimini getirmiştir. 1826'ya kadar Yeniçeri Ocağı'nın gölgesinde kalan Bektaşîlik artık doğrudan halk ile temas noktasına gelmiştir. (Mesela Koçu'nun ifadesiyle 1826 öncesi İstanbul'da Yeniçeri kışlalarındaki tekkeler müstesna İstanbul şehrinin içinde, mahalle hayatına karışan tek Bektaşî tekkesi kurulamamıştı) Bektaşîlik 1826 olayıyla belki üzerindeki Yeniçeri desteğini yitirmiş, devletin gözünden düşmüştür. Ancak bu sayede halkla doğrudan iletişim kurmaya başlamış, bu sayede de bir sivil toplum örgütü olma becerisini güçlendirebilmiştir.

Diğer yönden ele alındığında Bektaşîliğin 1826'da yasaklanması, aslında "modernleşme teşebbüslerinin merkezi tasarruflarından biriydi" (Kara, 2003: 383). Modernleşmenin önünde engel olarak görülen Yeniçerilerin şiddetle ortadan kaldırılmaları sonucu Bektaşîler de, Melikoff'un ifadeleriyle "Yeniçerilerle ayrıcalıklı bağlarının acısını çektiler: Onların düşüşüyle darmadağın oldular. Tarikat yasağa alındı, tekkeleri kapatıldı, ya da yıkıldı. Fakat Bektaşîlik buna rağmen ya-

41 Tekkelerin tekrar faaliyete geçtiklerine misal olmak kaydıyla İstanbul şehrine ait şu bilgiler önemlidir. Bektaşîliğin yasaklandığı 1826 tarihinde İstanbul'da 9 tekke yıkılmıştı. Bu tekkelerin hepsi tekrar faaliyete geçerken, bunlara Emîn Baba Tekkesi, Abdullah Baba Tekkesi gibi yenileri de eklenmişti (Yücer, 2003: 494, 506).

şadı. Yeni bir evreye girdi. Bektaşiler, yasa dışını kayınca, öncü hareketlere yaklaştılar. Yönelişlerini, Yeni Osmanlılarla, daha sonra Jön Türklerle birleştirdiler. Osmanlı Devleti içinde Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan Farmasonluğun yanında yer aldılar. Aydınlanma çağına ayak uydurdular. Evrimci güçlerle kaynaşarak Avrupa'ya yakınlaşmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaşlaştırmak için çalıştılar. İttihat ve Terakki hareketinin ve Jön Türklerin başkaldırısına katıldılar. Bektaşiler, bu dönemde, Avrupa'nın seçkin aydınlan arasında yer aldılar." (Melikof, 2000: 39-40)

Devletin tarikatlara yaklaşımı açısından zaten dönemsel bir takım inişler çıkışlar olmuştur. Yeniçerilerin ilgasıyla gözden düşen Bektaşiliğe karşı 1890'lara kadar Halidi-Nakşîliğin yükseliş gösterdiği görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde bu defa Halidi-Nakşî şeyhlerin gönderilmesi hadisesiyle karşılaşılmaktadır. Ayrıca aynı dönemde Mevlevilerden de gözden düşenler olmuştur (Kara, 2003: 326-327) Bu durum devlet otoritesinin dönemsel yaklaşımlarıyla ve konjonktürle alakalıdır.

Yasaklı dönemde, değişik ilişkiler ağı gözlemlenmektedir. Bektaşilik kapatılmıştır, ama devletin başı olan padişahın annesi Bektaşî olabilmektedir. Buna karşılık bürokrasi, Bektaşîliğin kapatılış kararının sürmesi düşüncesindedir, ama aynı bürokratlar Bektaşî tekkelerinin muhabbet sofralarında yer almaktadır. Bektaşilik bu dönemde hem yasaktır hem de alabildiğine bir teveccühle insanları bünyesinde toplamıştır (Soyyer, 2005b: 71).

Yıllarca süren devletin baskı ve takibinin Bektaşileri yıldırmadığı ve vazgeçiremediği anlaşılmaktadır. Ancak yasaklı yıllarda Bektaşîliğin misyoner faaliyetlerle anılması tüm bu gelişmelerin fevkindedir. Bu konudaki arşiv belgeleri doğruyu söylüyorsa kapalı yılların tarihi yeniden yazılmalıdır.

Her şeye rağmen Bektaşilik yaşamını sürdürmüştür. Tekkeler büyük oranda yeniden açılmıştır. Bunlara pek çok sayıda yenileri eklenmiştir. Hiçbir döneminde görülmeyen hareketlilik ve faaliyet Bektaşîliğin bu "üçüncü dönemi"nde yaşanmıştır. Bu sebeple Bektaşîliğin bu dönemini bir nevi "Altın Çağ" olarak niteleyenler olmuştur. Diğer dönemlerle karşılaştırıldığında ve 1826'dan tüm tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar meydana gelen gelişmeler dikkatle izlendiğinde bu yargının hafife alınamayacağı da ortadadır. Hangi açıdan ele alırsak alalım bugünün sorunlarının kaynağında yakın geçmişte yaşananlar kadar Bektaşîliğin 1826 sonrası "yeni yüzyılı"nda yaşananlarında etkisi bulunmaktadır.

KAYNAKLAR**A. Arşiv Belgeleri**

- Bursa Şer'iye Sicili, Nr.B.317, H.1242.
BOA, Mühimme Defteri, Nr.242, H.1241.
BOA, A. MKT.NZD., 86/57, 10 Zilkade 1269.
BOA, A.MKT.MHM., 265/4, 17 Zilhicce 1279.
BOA, A.MKT.MHM., 456/42, 12 Rebiülahır 1290.
BOA, A.MKT.MHM., 470/83, 2 Zilhicce 1290.
BOA, A.MKT.MHM., 470/89, 2 Zilhicce 1290.
BOA, A.MKT.MHM., 485/78, 7 Şaban 1297.
BOA, A.MKT.MVL., 133/64, 3 Rebiülahır 1278.
BOA, A.MKT.MVL., 66/61, H. 19 Safer 1270.
BOA, A.MKT.MVL., 99/51, 27 Zilhicce 1274.
BOA, A.MKT.UM., 109/6, 1268.
BOA, A.MKT.UM., 242/40, 1 Zilkade 1272.
BOA, A.MKT.UM., 482/44, 1277.
BOA, Ali Emiri, Nr.9950.
BOA, Ayniyat, Nr.14, H. 1241.
BOA, Ayniyat, Nr.15, H.1242.
BOA, Ayniyat, Nr.325, H.1242.
BOA, C.EV., 166/8263, 29 Zilhicce 1255.
BOA, C.EV., 268/13680, 29 Safer 1243.
BOA, C.EV., 312/15889, 29 Zilhicce 1255.
BOA, C.EV., 431/21839, 29 Rebiülahır 1244.
BOA, C.ML., 213/8783, 2 Receb 1251.
BOA, C.ML., 27/1285, 5 Cemaziyelvel 1250.
BOA, C.ML., 91/4125, 5 Muharrem 1248.
BOA, C.ZB., 35/1717, 29 Zilhicce 1255.
BOA, Cevdet Evkaf, Nr.10776.
BOA, DH. MKT., 285/25, 19 Rebiülelvel 1312.
BOA, DH.MKT., 1485/38, 1 Cemaziyelahir 1305.
BOA, DH.MKT., 1501/105, 6 Şaban 1305.
BOA, DH.MKT., 1975/31, 25 Zilhicce 1309.
BOA, DH.MKT., 1983/15, 11 Muharrem 1310.
BOA, DH.MKT., 79/27, 18 Safer 1312.
BOA, DH.MUİ., 1-5/27, 16 Zilkade 1327.
BOA, DH.MUİ., 95/25, 7 Cemaziyelvel 1328.
BOA, DH.MUİ., 63/46, H.29 Muharrem 1328.
BOA, HAT, 290/17383, H. 29 Z 1241.
BOA, HAT, 292/17411, 17 Zilhicce 1241.
BOA, HAT, 293/17438 C, 15 Muharrem 1243.

- BOA, HAT, 293/17474 B, 7 Zilkade 1242.
BOA, HAT, 500/24493, 29 Zilhicce 1242.
BOA, HAT, 553/27362.
BOA, HAT, Nr.17351.
BOA, HR.MKT., 64/47, H.28 Zilhicce 1269.
BOA, HR.TO., 539/79, 5 Nisan 1910.
BOA, İ.DH., 966/76383, 23 Muharrem 1303.
BOA, İ.EV., 5/1311 B-02, 4 Receb 1311.
BOA, İ.HB., 170/1333 Ş-032, 4 Temmuz 1915.
BOA, İ.MVL., 321/13664, 14 Rebiülahır 1271.
BOA, İ.MVL., 381/16711, 21 Rebiülevvel 1274.
BOA, İ.ŞD., 117/7053, 9 Şevval 1309.
BOA, MAD, Nr. 8252, 9771.
BOA, MAD, Nr.9731, 9766.
BOA, Y. PRK. ASK., 43/104.
BOA, Y.A.HUS., 263/6, 1 Muharrem 1310.
BOA, Y.A.HUS., 462/44, 8 Ramazan 1321.
BOA, Y.A.RES., 25/33, 17 Zilhicce 1301.
BOA, Y.MTV., 49/91, 4 Ramazan 1308.
BOA, Y.PRK.ASK., 67/49, 14 Rebiülahır 1308.
BOA, Y.PRK.HR., 7/27, 29 Zilhicce 1300.
BOA, Y.PRK.SRN., 4/1, 29 Muharrem 1311.
BOA, Y.PRK.UM., 22/80, 11 Muharrem 1309.
BOA, Y.PRK.UM., 66/9, 19 Cemaziyelevvel 1321.
BOA, Y.PRK.UM., 30/85, 10 Rebiülahır 1312.
BOA, A.MKT.MHM., 485/80, 8 Şaban 1297.

B. KİTAPLAR

- A.Rıfki. (1326). Bektâşi Sırrı. II. İstanbul
Ahmed Cevdet Paşa. (1966). Tarih-i Cevdet. XII. İstanbul: Üçdal neşriyat.
Ahmed Cevdet Paşa. (1284). Tarih-i Cevdet. XII. İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye
Ahmed Lütüfî, (1984). Tarih-i Lütüfî. Yay: M.Aktepe. I. İstanbul
ARMAĞAN. Mustafa. (2003). Osmanlı İnsanlığın Son Adası. İstanbul: Da yayıncılık
AYAR. Mesut. (1998). Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Bektâşi Tarikatı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
BİRDOĞAN. Nejat. (1995). *İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektâşilik Araştırması (Baha Sait Bey)*. İstanbul: Berfin Yayınları
BİRGE. John Kingsley. (1991). Bektâşilik Tarihi. Çeviri: Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant yayınları
ÇANAKLI. Levent Ali. (2002). Tûrâbî Divanı (Metin İnceleme). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa

- Esad Efendi. (1243). Üss-i Zafer. İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası
- FAROOHI. Suraiya. (2003). Anadolu'da Bektaşilik. Çev: Gültekin Yıldız. İstanbul: Simurg yayınları
- GOODWIN. Godfrey. (1997). Yeniçeriler. Çeviren: Derin Türkömer. İstanbul: Doğan kitapçılık
- GÜNER. Ahmet. (1986). Tarikatlar. İstanbul: Milliyet yayınları
- HASLUCK. F.W. (1928). Bektaşilik Tedkikleri. Çeviren: R. Hulusi. İstanbul
- İZETİ. Metin. (2004). Balkanlar'da Tasavvuf. İstanbul: Gelenek yayıncılık
- KARA. İsmail. (2003). Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri. İstanbul: Dergâh yayınları
- KARAL. E.Z. (1994). Osmanlı Tarihi., V. Ankara: TTK
- KOLOĞLU. Orhan. (2004). Masonlar ve II. Abdülhamid. İstanbul: Pozitif yayınları
- KÜLÇE. Süleyman. (1948). Türkiye'de Masonluk. İzmir: Nefaset matbaası
- MARDİN. Şerif. (1998). Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. Çevirenler: Mümtaz'er Türkömer, Fahri Unan, İrfan Erdoğan. İstanbul: İletişim yayınları
- MELİKOFF. Irene. (19914). *Uyur İdik Uyardılar. Tercüme*: Turan Alptekin. İstanbul
- Mustafa Nuri Paşa. (1979). Netayicü'l-Vukuat. I. Haz: Neşet Çağatay. Ankara: TTK
- NOYAN. Bedri. (1990). Türk Milli Kültüründe ve Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler. Ankara
- OCAK. Ahmet Yaşar. (1996). Türk Suffiliğine Bakışlar. İstanbul: İletişim yayınları
- ORTAYLI. İlber. (1999). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim yayınları. İstanbul: İletişim yayınları
- ÖZ. Baki. (2004). İttihat-Terakki ve Bektaşiler. İstanbul: Can yayınları
- SOYER, A. Yılmaz. (2005a). 19. Yüzyılda Bektaşilik. İzmir
- ŞAPOLYO. Enver Behnan. (1974). *Mezhepler Tarikatlar*. İstanbul: Türkiye Yayınevi
- TEMO. İbrahim. (1987). İttihad ve Terakki Anıları. Haz: Bülent Demirbaş. İstanbul: Arba Yayınları
- UZUNÇARŞILI. İsmail Hakkı. (1984). Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları. I. Ankara: TTK
- ZARCONI. Thierry. (2005). İslam'da Sır ve Gizli Cemiyetler. Çev: Ali Berktaş. İstanbul: Alkım yayınları

C. MAKALELER

- AKŞİN. Sina. (1992). "Siyasal Tarih". Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908). III. Yayın yönetmeni: Sina Akşin. İstanbul: 73-187.
- Clayer. Nathalie. (1994). "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu". Çev: Orhan Koloğlu. Toplumsal Tarih. I (2). İstanbul: 58-61.
- ÇİFT. Salih. (2001). "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Bektaşi Kültürü ve Bektaşi Tekkeleleri". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 10 (2). Bursa: 226-238.
- ÇİFT. Salih. (2003). "1826 Sonrasında Bektaşilik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. XII (1). Bursa: 250-251.

- ELGİN. Ahmet Güner. (2006). "Hacı Bektaş Veli sonrası Bektaşilik". Halka ve Olaylara Ter-cüman: 4
- İLGÜREL. Mücteba. (1986) "Yeniçeriler", İslam Ansiklopedisi. XII. Eskişehir: 385-395
- İZETİ. Metin. (2005). "Arnavutlar ve Bektaşilik", Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sem-pozyumu-I Bildiriler ve Müzakereler (28-30 Eylül 2005). Isparta: 517-525
- KOCA. Ferhat. (2002). "Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mü-cadelesinin tarihi Serüveni". Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi. (2002/I): 73-131
- KOÇU. Reşad Ekrem. (1961). "Bektaşiler Bektaşî Tekkeleri". İstanbul Ansiklopedisi. V. İs-tanbul: 2445-46
- MANNEH. Butrus Abu. (1999). "1826'da Nakşibendî-Müceddidî ve Bektaşîtarikatları". Çe-viren: Ş. T. Buzpınar. *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler*. İs-tanbul: 113-126
- MELİKOFF. Irène. (1988). "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu". Tarih ve Toplum. (60): 17
- MELİKOFF. Irene. (2000). "Bektaşî-Alevî Problemi Bir Araştırmanın Evreleri". I. Alevî-Bek-taşî Sempozyumu. Çeviri: Turan Alptekin. İstanbul: 33-41
- ORTAYLI. İlber. (2004). "Tarikatler ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi". Osmanlı İm-paratorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler. I. Ankara: 345-351
- ORTAYLI. İlber. (2007). "Alevîlik, Nusayrîlik ve Bâbîâlî". Batılılaşma Yolunda. İstanbul: 161-169
- SEZGİN. Abdülkadir. (1998). "Osmanlı ve Cumhuriyetin Kuruluşunda Bektaşiler ve Günü-müzde Bektaşilik". Hacı Bektaş Veli Dergisi. 5(5): 99-112
- SOYYER. A. Yılmaz. (2004). "Arşiv Belgeleri Işığında II. Meşrutiyet Döneminde Bektaşilik". Tasavvuf. 5 (2): 97-109.
- SOYYER. A.Yılmaz. (1999). "XVIII-XIX. Yüzyıllarda Bektaşilik-Devlet İlişkileri". Arayışlar. 1 (1): 75-96
- SOYYER. A.Yılmaz. (2005b). "Bektaşî Tekkelerinin 1826'da Kapatılışını Anlamak". Ulusla-rarası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I Bildiriler ve Müzakereler (28-30 Eylül 2005). Isparta